

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

**KATEDRA SOCIOLOGIE, ANDRAGOGIKY A KULTURNÍ
ANTROPOLOGIE**

Nevyloučení Romové

Případová studie vesnice pod Tatrami

Magisterská diplomová práce

Bc. Magdalena Konopová

Vedoucí práce

Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D.

Zpracování diplomové práce bylo umožněno díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2014 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

Olomouc 2016

Prohlášení

Místopřísežně prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma: „Nevyloučení Romové. Případová studie vesnice pod Tatrami“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedla jsem všechny použité zdroje, podklady a literaturu.

V Olomouci dne.

Podpis

Poděkování

Mé poděkování patří vedoucímu diplomové práce Mgr. Jaroslavovi Šotolovi, Ph.D. za odborné vedení, za pomoc a cenné rady při zpracování. Ráda bych také poděkovala všem participantům, bez jejichž vstřícnosti by práce nikdy nemohla vzniknout.

Abstrakt

Název práce: Nevyloučení Romové. Případová studie vesnice pod Tatrami.

Autorka práce: Bc. Magdalena Konopová

Vedoucí práce: Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D.

Katedra, fakulta a univerzita: Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Klíčová slova:

Romové, případová studie, terénní antropologický výzkum, diskriminace, slovenský venkov

Anotace:

Diplomová práce se zabývá slovenskou obcí v regionu Spiš. Její obyvatelstvo tvoří ze 75% Romové. Ti mají své domy mezi ne-romskými obyvateli a žijí v nižší míře segregace, než ti žijící ve vyloučených romských osadách. Účelem práce bylo poukázat na nevyváženost zobrazování Romů v současné odborné literatuře, která zpravidla fokusuje na vyloučené enklávy a pokusit se vytvořit určitou protiváhu. Práce popisuje historii lokality, interetnické vztahy v obci a diskriminační praktiky, kterým jsou místní Romové vystavováni. Podklady pro diplomovou práci byly získány antropologickým terénním výzkumem. Data byla zpracována technikou otevřeného kódování. Výstupem je případová studie.

Abstract

Title: Non marginalized Roma people. Case study of a village under the Tatras.

Author: Bc. Magdalena Konopová

Supervisor: Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D.

Department, Faculty, University: Department of Sociology, Andragogy and Cultural Anthropology, Faculty of Arts, Palacky University Olomouc

Keywords:

Roma people, case study, anthropological field research, discrimination, Slovak countryside

Annotation:

This thesis deals with a Slovak village in the region of Spiš. Its population consists of 75% of the Roma people. They have their houses among non-Roma people living in lower levels of segregation, than those living in segregated Roma settlements. The purpose of the study was to point out the inequality displaying Roma in contemporary studies, which usually focus on the excluded enclaves and try to create some counterbalance. The thesis describes the history of the site, interethnic relations in the village and discriminatory practices, which are exposed to the local Roma. Data for the diploma thesis were obtained by anthropological field research. Data were processed by open coding technique. The outcome is the case study.

Obsah

1	Úvod	8
2	Příprava a realizace výzkumu.....	10
2.1	Motivace pro výzkum	10
2.2	Teoretická východiska, dostupná literatura	11
2.3	Fáze terénního výzkumu, užitá metoda	15
2.3.1	Stanovení výzkumné otázky, určení lokality	16
2.3.2	Určení zdrojů etnografických dat, postup při jejich získávání	17
2.3.3	Příprava na terénní výzkum	18
2.3.4	Pobyt v terénu, sběr etnografických dat.....	18
2.3.5	Postup při analýze, interpretace dat	22
2.3.6	Zveřejnění výsledků.....	23
2.4	Etika výzkumu	23
2.5	Problémy, s nimiž jsem se potýkala	24
3	Výsledky výzkumu.....	27
3.1	Deskripce lokality	31
3.2	Historie lokality	34
3.2.1	Období před druhou světovou válkou	34
3.2.2	Druhá světová válka a období socialismu	35
3.2.3	Porevoluční změny	37
3.3	Dopad historických změn na Romy	40
3.3.1	Období předválečné, válečné a poválečné.....	40
3.3.2	Období socialismu	45
3.3.3	Období po revoluci	47

3.3.4	Dopady historických změn na způsoby bydlení.....	53
3.4	Soužití v obci.....	56
3.5	Sociální dynamika obce.....	73
4	Závěr	76
5	Summary	78
6	Literatura a prameny	79
6.1	Literatura.....	79
6.2	Prameny.....	81
7	Seznam příloh.....	82
8	Přílohy.....	83
8.1	Fotodokumentace.....	83
8.2	Plán obce	85

1 Úvod

Tato případová studie, která vychází z poznatků získaných terénním výzkumem, se věnuje obci ležící na území slovenského regionu Spiš. Ve své práci jsem ji nazvala Jasenov. Nejedná se však o její skutečné jméno, ale o pseudonym, který jsem zvolila z důvodu anonymizace. Obec má 900 obyvatel a je specifická tím, že mezi nimi je 75% Romů. Ti nežijí v prostorovém vyloučení, nýbrž mají své domy mezi ne-romskými spoluobčany. To ji činí unikátní.

Valná většina dostupných studií se věnuje výzkumu romského osídlení v prostorovém i sociálním vyloučení. Tento typ lokalit poskytuje jistě zajímavý antropologický materiál, ale fokus odborníků právě na tyto velmi specifické sídelní jednotky posiluje stereotypy panující o romském etniku. Ač se to z odborné literatury, mediálního obrazu ani z obecného povědomí nezdá, tyto lokality jsou spíše unikátem, ne převládajícím fenoménem. *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013* odhaluje zcela jiný obraz, než se vyskytuje v současné společenské diskurzu. Ukazuje, že 46,5% slovenských Romů žije v rozptýlu mezi majoritním obyvatelstvem. Prostory se segregovaným osídlením obývá jen 18,4% (Mušinka 2014, 15).

Dívám se na slovenské Romy z jiné perspektivy a nabízím tak alternativu k většině současných studií. Svůj terénní výzkum jsem prováděla mezi Romy žijícími v nižší míře segregace (pro panující diskriminační praktiky ze strany mnohých slovenských ne-Romů nemohu použít *mimo segregaci*). Nepohlížela jsem na Romy jako na kompaktní skupinu vymezenou v opozici k ne-Romům, naopak všímala jsem si diverzity romské populace a široké škály možných životních strategií. Jedinci i skupiny vykazovali celou řadu rozdílů, byli nesooudí svou socioekonomickou situací, hodnotovými žebříčky, životními zkušenostmi, motivacemi i postoji. Často se také projevovali duální, nebo také pomlčkovou identitou, kdy o sobě smýšleli jako o Romech i Slovácích.

Cílem mé práce je přispět do debaty o sociální exkluzi Romů a ukázat diverzitu jejich životních strategií. Popsat diskriminační praktiky, kterým čelí, a zároveň se vyhnout přístupu, který by je vykreslil jako pasivní oběti nespravedlnosti.

Snažím se o rozkrytí strategií na etablování ve společnosti, které aktivně uplatňují. A to z pohledu jednotlivců, z nichž každý vyvíjí toto úsilí jiným způsobem. Nehledám etnografický materiál „tradiční romské kultury“ a snažím se vyvarovat homogenizaci kultury tím, že bych ji vnímala jako uzavřený sémiotický systém. Jsem toho názoru, že takovýto esencialistický přístup, který klade důraz na prvky exotična (tradice, řemesla, oděv, hudba), by jen potvrzoval dojem odlišné „tradiční romské kultury“ a dále tak zbytečně polarizoval slovenskou, potažmo českou společnost na my a oni. Chci ukázat Romy tak, jak jsem je vnímala já. Jako lidi, z nichž si každý najde svůj unikátní přístup, pro vyrovnávání se se situací, ve které se octl.

Práce je rozdělena do několika kapitol. Čtenáře nejprve seznámím s užitou metodou terénního výzkumu a s teoretickými východisky. Ve výsledné části osvětluji historické souvislosti a proces, který determinoval současný stav lokality. Pozornost věnuji vztahům, které v obci panují, s důrazem na vymezující se sociální okruhy. Popisují diskriminační praktiky panující v obci i za jejími hranicemi. Snažím se podat holistický popis života Romů v obci Jasenov z pohledu vztahů, práce, bydlení, volného času apod.

2 Příprava a realizace výzkumu

Tato diplomová práce vznikala v rámci výzkumného projektu IGA. Jedná se o soutěž na podporu projektů specifického vysokoškolského výzkumu prováděného studenty doktorského nebo magisterského studijního programu na Univerzitě Palackého v Olomouci. Příprava a realizace mého výzkumu tedy probíhala v prostoru předem připraveného projektu. To mi přinášelo některá ulehčení, mezi která patřilo zapojení se do již běžícího programu, kde téma i lokalita byly předem dané. Menší nároky, které na mě byly kladeny při designování, byly vykoupeny vyššími nároky při realizaci výzkumu. Vědomí, že terénní výzkum neprovádím „jen“ pro svou diplomovou práci, ale pracuji v týmu a za své výsledky zodpovídám i ostatním členům, vyžadovalo větší míru zodpovědnosti. K té přispívalo i plánované vydání kolektivní monografie zahrnující mé výsledky. Terénní výzkum jsem prováděla samostatně. Průběžné výsledky jsem konzultovala se školiteli a kolegy v dalších lokalitách.

2.1 Motivace pro výzkum

Jak již zaznělo, diplomová práce vznikla v rámci projektu IGA, který na naší katedře již probíhal. Idea projektu mě zaujala, a proto jsem využila příležitosti se zapojit hned, jakmile se vypsala místa pro další frekventanty. Kromě vědeckých cílů jsem vnímala jako výzvu možnost vyzkoušet si samostatný terénní výzkum. Ten je, Soukupovými slovy řečeno, *jednou z nejvýznamnějších a nejužívanějších metod antropologie. Je opředen mnoha mýty a jsou s ním spjata jistá očekávání* (Soukup 2014, 77). Abych odhalila ony mýty a naplnila svá očekávání, musela jsem provést samostatný terénní výzkum. Zároveň jsem jej vnímala jako jakousi formu iniciace, po které se teprve mohou stát plnohodnotnou antropoložkou. Atraktivním aspektem byl i fakt, že se jednalo o zahraniční výzkum.

Důležitým faktorem bylo i to, že se jedná o terénní výzkum mezi Romy. Ač jsem si to nerada přiznávala (a možná stále nerada přiznávám), můj pohled na ně byl silně determinován sdělovacími prostředky a obecným diskursem. Současná vědecká literatura, která o Romech pojednává, je také spíše exotizuje. Silnou

motivací byla i ona obligátní touha zjistit „jak je to tedy doopravdy“. Podstatnou motivací mi byla možnost publikace výsledků v kolektivní monografii.

2.2 Teoretická východiska, dostupná literatura

V současné době existuje minimum studií, které by se hlouběji věnovaly sídelním jednotkám (v tomto případě obcím), kde Romové tvoří většinu a nežijí ve vyšší míře sociálního vyloučení. Dalo by se říci, že antropologové přijali obecný mediální diskurs, ve kterém jsou Romové zobrazováni jako ti, kteří žijí zpravidla v sociálním vyloučení a chudobě. Produkce odborných textů pohlízející na tematiku z této perspektivy pomáhá tento diskurz udržovat a dále reprodukovat. Domnívám se, že důvodů, proč si antropologové pro své bádání vybírají právě tyto lokality, je více. Výraznou roli hraje určitá exotičnost „cizí“ kultury, která je ale zároveň snadno dostupná. Každý student antropologie po dobu svého studia čte poutavé monografie zasloužilých antropologů, kteří cestovali, objevovali vzdálené kmeny a prováděli u nich dobrodružné terénní výzkumy. Vedle nich se zdají být výzkumy v našem regionu nezáživné. Romská osada tedy může tyto tužby suplovat a saturovat. Volba cílové skupiny výzkumu je v kompetenci antropologa a je-li proveden profesionálně, je legitimní zkoumání jakékoli society. V tomto případě je ale nepoměrné množství studií tíhnoucí pouze k určitému specifickému fenoménu problematické a může se stát nebezpečné. Odborná literatura se může stát argumentem a tedy i zbraní v rukou proklamátorů rasistických idejí.

Pro orientaci, kde a jakým způsobem žijí slovenští Romové a Romky, je nejlepším dostupným zdrojem kvantitativních dat *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013*, který monitoruje počty Romů ve všech obcích (konkrétně se jedná o 1 070) na Slovensku, kde autoři předpokládali romskou komunitu s více než 30 osobami. Romství autoři knihy odvozují od z vnějšku připsané identity, zpravidla představiteli dotazované obce (Mušinka 2014, 7–8). Z výsledků jasně vyplývá, že Romů žijících mimo tak často prezentované osady není málo. Netvoří žádným způsobem výjimku, naopak, tvoří většinu (Mušinka 2014, 7).

Dle uvedeného atlasu z celkového počtu slovenských Romů, kteří v něm byli započtení, bydlí nejvíce v rozptylu mezi majoritním obyvatelstvem. Podle odhadu se jedná o 187 305 osob, které tvoří 46,5%. Druhou nejpočetnější skupinu tvoří Romové, kteří sídlí na okraji obce v odhadovaném počtu 95 020, které činí 23,6%. Počet osob v prostorech segregovaných osídlení představoval 73 920, což je 18,4%. Nejnižší počet Romů byl zaznamenán v romských osídleních uvnitř obce, kde bylo sečteno 46, 496 lidí, tvořících 11,5% (Mušinka 2014, 15). Ač čísla hovořící o lokaci romského osídlení nemusí vypovídat o jejich reálném vyloučení z ne-romské komunity, zjevně z nich vyplývá, že v prostorech segregovaného osídlení žije méně než 20%. Je zářezující, že právě tento menšinový jev se stal tím „nejreprezentativnějším“ obrazem Romů na Slovensku, jak ve veřejném diskurzu, tak v odborné antropologické literatuře.

Antropologické studie, které se zabývají Romy na Slovensku, se dají rozdělit do dvou skupin podle toho, zda se soustředí na určitý fenomén napříč lokalitami, nebo se věnují terénnímu výzkumu v lokalitě jedné, zpravidla označované jako romská osada¹. První zmíněná skupina se nezaměřuje primárně na sociálně vyloučené lokality. Příkladem uveďme Zdeňka Uherka a jeho esej *Romská migrace ze Slovenska v kontextu evropských migračních trendů*, kde se soustředí na specifika romských, převážně pracovních migrantů. Klade si za cíl *ukazovat romské migrace ze Slovenska v kontextu postkomunistických migrací* (Uherek 2007, 748).

Mezi nejrozsáhlejší terénní výzkum v lokalitě s vyšší mírou prostorové segregace a sociálního vyloučení se patří studie Davida Scheffela. Ve své monografii *Svinia v čiernobiely: Slovenskí Rómovia a ich susedia* podává velmi komplexní zprávu o lokalitě která je jednou z největších a nejproblematickejších kolónií Rómov v celej oblasti na východním Slovensku (Scheffel 2009, 17).

K tématu také přispěl autorský tým vědců a studentů různých oborů (např. kulturologie, romistika, etnografie) a univerzit pod vedením Tomáše Hirta a Marka Jakoubka. Výsledkem byla publikace *Rómske osady na východnom*

¹ Termín „romská osada“ užívám, podobně jako Jakoubek a Hirt *k popisu relativně autonomních sociálních útvarů s primárně romskou populací, nacházejících se ve venkovském*

Slovensku z hlediska terénného antropologického výskumu. Zborník vybraných výsledkov projektu Monitoring situácie rómskych osad na Slovensku 1999–2005. Tento dlouhodobý projekt cílil na výzkum romských osad, kterých bylo v jeho rámci navštíveno 52 (Jakoubek, Hirt 2008, 10). Autoři jako hlavní důvod volby tématu uvádí že: *ačkoli jsou romské osady jedním z výrazných a dlouhodobých problémů Slovenské republiky, relevantní informace o skutečném stavu dosud chyběly. Jedním z hlavních cílů projektu bylo tedy získat komplexní popis situace romských osad v kontextu právním, historickém, ekonomickém a sociálním* (Jakoubek, Hirt 2008, 9). Studie se tedy cíleně zabývá pouze Romy v segregovaných sídelních uskupeních s vysokou mírou sociálního vyloučení. Autoři svým fokusem právě na tyto lokality mohou vyvolat dojem, že v podobných podmínkách žije většina slovenských Romů. Důrazem na fakt, že osady jsou výrazným problémem Slovenské republiky, a náznakem, že většina Romů sídlí v nich, nepřímou říkají, že jsou problémem Romové jako takoví. Autoři dále odmítají představu *substanciální existence „Romů“ coby „etnické skupiny“ a na ni vázané „identity“*. Tvrdí, že *deklamace existence „skupiny“ v důsledku vede k izolaci subjektů* (Jakoubek, Hirt 2008, 29). Odmítají etnorevitalizační hnutí tvořící „etnickou kulturu“ a „etnický jazyk“², coby umělý produkt (Jakoubek, Hirt 2008, 18). Pohlíží na romské osady jako na strukturu vztahů, situací a podmínek, v nichž se odvíjí praktické jednání aktérů, a odmítají definici Romů jako etnické skupiny (Jakoubek, Hirt 2008, 18).

Ze studií věnujících se romským osadám zmiňme jako poslední *Fajta a povaha příbuzenství obyvatel východoslovenských romských osad* autora Tomáše Kobese, který neprovádí komplexní terénní výzkum jednoho místa, ale cílí na fenomén příbuzenství, prostupující více sídelních jednotek. I tento autor se věnuje specifickým sociálně vyloučeným lokalitám. Ve své práci upozorňuje, že v osadách východního Slovenska je celá řada kulturních a sociálních rozdílů (Kobes 2010, 237).

² Uvozovky jsou v původním textu.

Od stejného autora pochází i studie „*Naši Romové*“ – *difrakční vzorce odlišnosti východoslovenského venkova. Příspěvek k problémům překladu*. Zabývá se zde interetnickými vztahy v jedné slovenské obci, kde žije romská rodina, kterou označuje za „*integrované Romy*“ či ty, o nichž místní mluví jako o „*našich Romech*“³. Tato práce je svým tématem té mé neblíží. Na rozdíl od mé ale pojednává o soužití ne-Romů a jedné romské rodiny, kdežto já se věnuji obci s romskou většinou. Kobesova studie je zajímavá podrobným popisem mechanismů sociální kontroly, kterou uplatňují ne-romští obyvatelé směrem k romské rodině. Jeho „*integrovaná*“ rodina se potýká s problémy vymezení identity. Uvádí: *...uvažovali o sobě jako o Slovácích, pro ostatní obyvatele obce (však) bylo problematické řadit je mezi Slováky. Stejně tak je obtížné jednoduše je ztotožnit s cigány, kteří žijí (...) v okolních osadách. „Naši Romové“ tak vystupují jako **quasi lidé** pohybující se mezi těmito dvěma póly – Slováky a cigány. Nejsou ani insidery ani outsidersy. Žijí na katastru obce, participují na určitém, charakteristickém a jasně odlišném způsobu života, ale do konceptu jedné rodiny nemohou být jednoznačně zařazeni*. Pro toto postavení užívá termín Trinh T. Min-ha **nevhodní druzí**, kteří jsou nuceni jednat takovým způsobem, aby byli vnímáni jako všichni ostatní. Na druhou stranu je jim v určitých situacích jejich odlišnost připomínána (Kobes 2013, 22–23). Požadavek „většinové“ společnosti, aby se jí Romové přizpůsobili, je tedy evidentně značně komplikovaný, potažmo nerealizovatelný. I když Romové žijí způsobem, který ne-Romové vnímají jako vhodný, stále zde existují bariéry a skutečnosti, které připomínají odlišnost a zamezují přijetí do oné pomyslné slovenské rodiny. Možné východisko z této situace nabízí Barša v podobě multikulturalismu, který nepodmiňuje zapojení Romů do české (zde lze zaměnit do slovenské) společnosti popřením romské kultury a jejich asimilací, ale má být založeno na spojení a doplnění dvou kulturních identit: příslušnosti k občanskému národu na straně jedné a příslušnosti k romskému etniku na straně druhé. Navrhuje duální, neboli „pomlčkovou“ identitu (Barša 2005, 3).

³ Uvozovky jsou v původním textu.

2.3 Fáze terénního výzkumu, užitá metoda

Terénní výzkum je jednou z nejdůležitějších a nejužívanějších metod kulturní antropologie (Soukup 2014, 27). Jedná se o velmi komplexní činnost, která se sestává z mnoha na sebe navazujících fází. Pro účely své diplomové práce jsem se rozhodla využít chronologii, jak ji uvádí Soukup. Jednotlivé fáze, které uvádí, jsou rozděleny logicky, a nejlépe odpovídají mému postupu. Proto jsem zvolila právě toto dělení.

První fází je **stanovení výzkumné otázky a určení lokality** a je pro terénní výzkum stěžejní. V této fázi také probíhá rešerše dostupné literatury, při níž výzkumnice či výzkumník zjišťují výsledky dosavadního bádání v dané oblasti, a zároveň je nápomocná ve vyjasnění a stanovení teoretických a metodologických východisek výzkumného projektu (Soukup 2014, 81–82).

Následuje **určení zdrojů etnografických dat a postup jejich získání**, kdy si výzkumnice či výzkumník předem stanoví, jaká data potřebuje získat k řešení předmětné otázky, a ujasní si, jak bude při získávání postupovat. To se odvíjí od operacionalizace výzkumné otázky převodem abstraktních pojmů do pozorovatelných nebo měřitelných proměnných. Ve fázi **příprava na terénní výzkum** Soukup uvádí především úkony, které pro charakter mé lokality nebyly zapotřebí. Nepotřebovala jsem žádná povolení ani speciální lékařská vyšetření. Naopak seznámení se s relevantní literaturou, které také uvádí, zapotřebí bylo. Doporučené seznámení se s jazyky komunity jsem splnila jen částečně. Slovenský jazyk mi nečiní problémy, bohužel romskému nerozumím. Jistě by to bylo žádoucí, měla jsem však omezené kapacity (Soukup 2014, 82).

Čtvrtou fází je **pobyt v terénu a sběr etnografických dat**, která by se měla v ideálním případě odvíjet od předem určeného plánu. Je zde ale mnoho možností, které mohou vyústit v potřebu zvolení alternativního harmonogramu nebo alespoň flexibilního přístupu (Soukup 2014, 82). Zde bych se vyzila k termínu *sběr dat* slovy Murphyho: *Když jde antropolog do terénu, fakta tam na něj jednoduše nečekají připravena, aby je mohl sebrat* (Murphy 2010, 214). Současná antropologie začíná stále častěji užívat výrazu *tvorba dat*. Například

Hirt charakterizuje terénní výzkum jako proces, *během něhož dochází prostřednictvím různých specifických metodologických nástrojů (technik) k vytváření a analýze dat* (Hirt 2012, 31). Ve své práci ale budu operovat s termínem *sběr dat*, protože je stále užívaný a srozumitelný.

Předposlední fází uvádí **postup při analýze a interpretaci dat**, která je také klíčovou. Vhodně zvolené analytické nástroje jsou předpokladem k převedení empirických dat do poznatků a odborných koncepcí (Soukup 2014, 82–83).

Poslední nedílnou součástí antropologického terénního výzkumu je **zveřejnění výsledků** (Soukup 2014, 83).

2.3.1 Stanovení výzkumné otázky, určení lokality

Jak jsem již uvedla, má diplomová práce vznikala v rámci projektu IGA. Výzkumné otázky i lokalita byly předem dané a já na jejich výběru neparticipovala. Hlavní řešitelé projektu navrhli zabývat se Romy, kteří žijí v podmínkách nižší míry segregace, než představují sociálně vyloučené lokality, protože segregovaným enklávám romského osídlení je, jak již bylo řečeno, věnován neúměrně větší prostor v akademické i veřejné debatě. Výzkum byl zaměřen na diverzitu romské populace ve spišském regionu. Pro získání dat vypovídajících právě o diverzitě, bylo zvoleno několik obcí, ve kterých každý z přizvaných studentů prováděl samostatný terénní výzkum. Výběr byl podmíněn hlavním řešitelem projektu a jeho předchozí znalostí a orientací v regionu.

Stanovené výzkumné otázky vycházejí z vymezeného problému, jsou následující:

Hlavní výzkumná otázka:

Jaké postavení mají Romové v Jasenově a jaké strategie s cílem svého etablování vyvíjejí?

Dílčí výzkumné otázky:

Jaké jsou historické faktory vývoje obce a do jaké míry determinovaly dnešní stav?

Jaké jsou biografie konkrétních aktérů, jak se liší jejich strategie pro získání a udržení sociálního statusu?

Jaké se v obci vyskytují sociální okruhy, zda je mezi nimi přítomno napětí a distanc, jakým způsobem se projevují diskriminační praktiky v každodenním životě obce?

2.3.2 Určení zdrojů etnografických dat, postup při jejich získávání

Za hlavní zdroj etnografických dat jsem si určila participanty (tedy obyvatele obce), od kterých jsem je získávala rozhovory. Druhým zdrojem mi bylo zúčastněné pozorování. Pro doplnění informací jsem využila místní tiskoviny, kroniku, dokumenty, webové stránky obce a kartografický materiál. Důležitou roli hrálo také prostorové rozestavení budov a promlouvání jejich vizuálního obrazu tvořící celek obce. Všechny tyto prvky jsem podrobila analýze.

V interakci s participanty jsem zjišťovala, jak vnímají své postavení v rámci neromské společnosti Slovenska i mezi ostatními Romy. Zajímala jsem se, jaké vyvíjejí strategie svého etablování – tedy jak a jestli se podílí na politické moci v obci, jakým způsobem se uplatňují na trhu práce, jakou mají kvalifikaci či vzdělání a zda jej dále rozvíjí, jaké chtějí, aby dosáhli jejich děti.

Historické faktory vývoje lokalit jsem zjišťovala rozhovory, ve kterých jsem se zaměřovala na to, kde a jaké měli lidé obydlí v průběhu času a jakým způsobem si obstarávali oni, či jejich předci obživu. Od participantů jsem získávala biografická data a zajímala se, jakým způsobem probíhá interetnické soužití, zda a jak se projevuje vzájemný distanc a diskriminační praktiky v každodenním životě.

2.3.3 Příprava na terénní výzkum

Na terénní výzkum jsem se připravovala studiem odborné literatury. A to jak pojednávající o problematice podobné té, kterou jsem měla v úmyslu se věnovat, tak publikacím o metodologii.

Samotnému terénnímu výzkumu předcházel týdenní přípravný výjezd, na kterém jsme se s kolegy pod vedením Mgr. Jaroslava Šotoly, Ph.D. seznamovali s regionem. Navštívili jsme množství obcí s různou mírou sociálního vyloučení i integrace, abychom se seznámili s celou škálou možných podob osídlení. Viděli jsme vyloučené sídelní enklávy, jejichž půdorys rostl organicky, i státem vytvořené ubytovací jednotky, které byly rozmístněné podle předem narýsovaného systému. Naši pozornosti neunikly ani lokality, kde bydlí Romové, kteří disponují dostatečnými finančními prostředky, aby mohli být v kontextu východoslovenského venkova označeni za nadprůměrně bohaté. Míra diverzity byla velmi výrazná. Pro větší pochopení panující situace jsme s místními lidmi vedli neformální rozhovory. Někteřími jsme byli pozváni i do jejich obydlí, viděli jsme tedy interiéry několika chudých domků, domů odpovídajícím místním ne-romským standardům⁴ i honosných sídel.

Součástí přípravného pobytu byla také návštěva Jasenova – mé cílové lokality. Zde jsem si domluvila ubytování u jedné z místních žen, na kterou jsme měli předem získaný kontakt. Strávila jsem u ní jeden večer, noc a následující dopoledne. Čas jsem využila k seznámení se s hostitelkou a její 12letou dcerou, budování důvěrného vztahu a základní orientaci ve vztazích a prostoru obce.

2.3.4 Pobyť v terénu, sběr etnografických dat

Můj pobyt v terénu se dá rozdělit do tří fází. První část proběhla v červnu 2015, kdy jsme s kolegy jeli na přípravný výjezd. Týdenní pobyt byl zaměřen na získání přehledu o diverzitě romských sídel. Ve své lokalitě jsem se pohybovala jen

⁴ Vzhledem k množství životních strategií ne-romských obyvatel je vyjádření o odpovídajících standardech problematické. Hovořím zde o domech v menších obcích, které obývá zpravidla jedna rodina a které svým zjevem nijak nevzbuzují pozornost a zcela zapadají do místního kontextu.

krátce. Stěžejní byl měsíční terénní výzkum, který jsem prováděla v období letních prázdnin 2015. Následoval týdenní ověřovací výzkum v zimním období téhož roku.

Letní pobyt v lokalitě měl také dvě fáze. V první jsem bydlela u rodiny ve středu obce, která sestávala z manželského páru a dvou dětí. Dcera navštěvovala základní školu, syn byl již dospělý a jezdil spolu s otcem pracovat ve stavebnictví do České republiky. V polovině terénního výzkumu jsem ubytování změnila, protože rodina odjela na dovolenou do Chorvatska. Ubytovala jsem se u sestry původního hostitele v domě na horním konci obce. Otec podnikal ve stavebnictví v České republice, matka byla zaměstnána jako školní asistentka v nedalekém městě. Dcera navštěvovala základní školu a o malého syna se v době nepřítomnosti matky starala příbuzná. Pro obě rodiny byla typická častá nepřítomnost mužů.

Vstup do terénu byl ulehčen tím, že hlavní řešitelé projektu mají mezi místními Romy kontakty a těší se značné oblibě. Na jejich autoritu jsem se ale mohla odvolávat omezeně a to pouze v jedné jasenovské rodině. Ostatní obyvatelé obce je neznali. S kulturním šokem jsem se nepotýkala, jisté komplikace mi přinášela nová role výzkumníka a pohyb v neznámém prostředí. Tedy ne kulturně odlišném, ale jednoduše cizím. Scházely mi sociální interakce, na které jsem zvyklá v rodině a mezi svými známými. Byla to pro mě nová, neznámá situace. Nikdy jsem neměla jistotu, co je ještě vhodné chování antropoložky a kdy už příliš zasahuji do soukromí. Měla jsem obavy, abych se lidem nezprotivila, ale zároveň svoji práci zvládla a byla schopná podat relevantní výsledky. Právě hledání hranic ideálního jednání a vymezování své role výzkumnice pro mne bylo nejtěžší. Měla jsem na paměti Murphyho větu *někteří antropologové jsou zase tak neschopní, že jsou lidem na obtíž* (Murphy 2010, 217). Snažila jsem se do této kategorie nezařadit. Na samostatný pobyt v terénu se nelze dokonale připravit, jak uvádí Soukup (mluví zde sice o zúčastněném pozorování, ale myslím, že je možné to vztáhnout na celý proces terénního výzkumu). *Výsledek práce závisí spíše na osobnosti antropologa než na jeho teoretické přípravě.* Dále tvrdí ve shodě s ostatními odborníky, že není možné napsat „kuchařku“ jak

jej vždy úspěšně realizovat (Soukup 2014, 78, 94). Hledání vlastního vhodného přístupu, bylo pro mou práci stěžejní.

V prvních dnech pohybu v terénu mi pomáhalo téma výzkumu. Neměla jsem problém vysvětlit participantům, co zde dělám a proč tu vlastně jsem. Většina místních Romů vnímá negativně rozpor mezi obrazem Romů v médiích a tím, jak žijí oni. Veskrze byli rádi, že se pozornosti dostalo i jim. Setkávala jsem se s výroky: *Každý člověk někdy chybuje, ale proč v televizi ukazují vždycky to nejhorší?* Osvědčilo se mi Murphyho doporučení *lidem přímo a čestně, slovy, kterým rozumí, přesně říct, proč u nich jsem a co dělám* (Murphy 2010, 217).

Jako hlavní výzkumnou metodu jsem si zvolila etnografický terénní výzkum, který umožňuje postihnout problematiku komplexně. Snažila jsem se navázat neformální vztahy v rodině, u které jsem byla ubytovaná, i s ostatními obyvateli obce. Většinu času stráveného v Jasenově jsem prováděla zúčastněné pozorování a zapojovala se co nejvíce do běžných činností. Kromě činnosti samotné jsem poslouchala, jakých témat se dotýká běžný hovor. Svě poznání jsem také získávala z rozhovorů. Prováděla jsem polostrukturované a nestrukturované, hloubkové a biografické rozhovory. Některé jsem si nahrávala na diktafon, většinou jsem ale pracovala pouze s poznámkami, protože nahrávání rušilo důvěrnou atmosféru. Setkala jsem se i s přímým odmítnutím pořízení zvukového záznamu. Obtíže spojené s nahráváním v antropologické praxi nejsou výjimkou, ve své knize je zmiňuje i Anne Sutherlandová: *Pohled na diktafon většinou vyvolával nervozitu a uzavíral možnost jakékoli další komunikace* (Sutherlandová 2014, 40). U rozhovorů jsem se snažila dodržovat správnou techniku vedení, kterou doporučuje Seidman. Vyhýbala jsem se návodným otázkám a navazovala na to, co participant sděloval. Vedle výroků, které mi nebyly jasné, jsem se doptávala také na konkrétní detaily. Naopak jsem vynechávala otázky, u kterých bylo evidentní, že znám odpověď. Nepřerušovala jsem zbytečně tok hovoru, ani chvíle ticha. Nechávala jsem participanty vyprávět příběhy a celkově jim dávala větší prostor (Seidman 2006, 78–93).

Participanty jsem získávala metodou sněhové koule, která se dle Hartnolla a kol. dá v širším smyslu definovat jako metoda získávání nových případů na

základě procesu postupného označování dalších uživatelů již známými případy. Vlastní proces výběru začíná u jednoho nebo více jedinců, o nichž se ví, že splňují daná kritéria. Je s nimi provedeno interview, při němž jsou požádáni, aby nominovali další osoby, které znají a které rovněž splňují příslušná kritéria, a zprostředkovali s těmito osobami kontakt (Hartnoll a kol. 2003, 14). Praktikovala jsem ji tak, že jsem se ptala participantů, zda by mi doporučili někoho dalšího, kdo by mi mohl poskytnout relevantní informace. Vycházela jsem ze znalosti rodiny, u které jsem bydlela. Musela jsem počítat s rizikem, že mi budou doporučovat osoby ze svého sociálního okruhu a vyvarovat se tomu, abych setrvala pouze v něm.

Participanty nezasazené touto metodou jsem nacházela během mých pochůzek po obci, kdy jsem rozehrávala neformální rozhovory s lidmi pohybujícími se po ulici a tak získávala nové kontakty. Participant mi byli většinou nápomocní a snažili se mi doporučit další informátory. Této pomoci jsem ráda využila, vždy jsem se snažila vysvětlit své záměry osobně a nenechat za mě promlouvat osobu, která mi kontakt umožnila (Seidman 2006, 46), což bylo někdy pro velkou jejich horlivost problematické. Dbala jsem na to, aby paleta lidí, od kterých získávám informace, byla co nejširší a zahrnovala osoby různých věkových kategorií, sociálních okruhů a rodin, genderu, vzdělání, sociálního statusu, funkcí a zaměstnání, aby mezi nimi byli Romové i ne-Romové.

Své poznání jsem doplňovala studiem dalších dostupných materiálů. Na obecním úřadě jsem navštívila knihovnu, nahlédla do kroniky a k ní přiložených dokumentů. K získávání dat jsem využívala také internet – webové stránky obce, historické fotografie, užitečné byly také on-line mapy⁵.

Vytvářela jsem velké množství záznamů písemných i grafických. Během celého dne jsem u sebe měla svůj terénní deník, do kterého jsem zaznamenávala vše, co jsem považovala za důležité. Jednalo se o zkratkovité popisy událostí, dialogy,

⁵ Užitečným zdrojem byly dnes již klasické google maps, které umožňují mimo jiné virtuální prohlídku obce a dobře poslouží k osvěžení paměti toho, jak vypadají které části, jaké je řazení domů apod. Ocenila jsem také Historickou ortofotomapu Slovenska. Jedná se o satelitní snímky z roku 1950 a 2010 a dobře se hodí pro představu, jak se vyvíjel půdorys obce (dostupná na webové adrese: <http://mapy.tuzvo.sk/HOFM/>).

charakteristiky jedinců a míst, záznamy příbuzenství a jiných vztahů. Každý večer, dokud jsem měla den ještě v živé paměti, jsem tyto poznámky třídila a kompletovala během přepisování a převádění do digitální formy. Mimo to jsem si pořizovala různé typy nákresů a plánek. Nemalý prostor jsem věnovala tvorbě rodokmenů na samostatné archy papíru, k upřesnění životopisných údajů poskytnutých účastníky jsem využívala i výpověď náhrobků místního hřbitova.

A protože *teprve v teple pracovní každý zjistí nedostatky či dokonce neúplnost svých záznamů* (Soukup 2014, 89), jsem se do terénu po zpracování dat z letního výjezdu vrátila. Týdenní ověřovací výzkum jsem využila ke kompletaci a doplnění dat. Důležitým prvkem byla i změna atmosféry spojená se zimním obdobím. Období letních *horúčav* vystřídaly předvánoční přípravy a děti si plnily své školní povinnosti.

Při sběru dat jsem se snažila dodržet všechny zásady triangulace, jak je uvádí Hendel: kombinaci různých metod (zúčastněné pozorování, rozhovory, analýza textového a kartografického materiálu), různých výzkumníků (zde jsem měla omezené možnosti, své výsledky jsem konzultovala alespoň s kolegy, kteří byli v obci občasně přítomni a komparovala poznání z jejich lokalit), rozdílných skupin nebo osob (snažila jsem se postihnout různé rodinné a sociální sítě, Romy i ne-Romy), rozdílných lokálních a časových okolností (lokalitu jsem neměnila, časové okolnosti ano) (Hendel 2008, 147).

2.3.5 Postup při analýze, interpretaci dat

Po návratu z terénu jsem měla velké množství dat různého charakteru, které jsem musela zpracovat. Systematická analýza dat začíná, podle Hendela, čtením terénních poznámek⁶, jehož účelem je nenalézt podporu pro hypotézy a témata navržená během pobytu v terénu nebo návrh hypotéz nových. Myšlenky se fixují pomocí nových poznámek, které se propojují s daty vhodným systémem

⁶Samotnému čtení terénních poznámek předcházela jejich kompletace a organizace, kdy jsem musela množství sešitů, fotografií, nákresů apod. uspořádat do jednoho celku, který teprve byl vhodný k analýze.

označení. Provádí se kódování dat, při kterém identifikujeme a extrahujeme témata (Hendel 2008, 239).

Prováděla jsem otevřené kódování za využití softwaru Atlas. Program poskytuje různé možnosti pro systematické organizování citátů, poznámek, navržených konceptů a prvků teorií. Program ale neprovádí automaticky interpretaci textů (Hendel 2008, 382). Vytvářela jsem si jednotlivé kategorie, pod které spadaly podkategorie. Ty jsem opatřovala poznámkami. Kódům s vyšší mírou četnosti jsem věnovala větší pozornost.

Při interpretaci dat je třeba si uvědomit, že antropolog ani antropoložka nejsou fotografický aparát, nebo subjekt stojící vně objektu, který jako kdyby se díval do mikroskopu. Pozorovatel je součástí toho, na co se dívá (Murphy 2010, 224). Je tedy pravděpodobné, že jsem do interpretací promítala své předporozumění.

Tato fáze výzkumu byla velmi vyčerpávající a svou časovou náročností srovnatelná s pobytem v terénu. Četba literatury mě připravila na to, že terénní výzkum může být nudný a stereotypní. Ilustrujme tuto zkušenost Soukupovými slovy: *když studentům vyprávím, že pobyt v terénu je tak trochu nuda, tváří se nedůvěřivě* (Soukup 2014, 146). Zdlouhavost analýzy dat mě však upřímně zaskočila.

2.3.6 Zveřejnění výsledků

Zveřejnění výsledků je nedílnou součástí výzkumu (Soukup 2014, 83). Výzkum, jehož výsledky nejsou prezentovány veřejnosti, nesplňuje hlavní účel vědecké práce – rozšiřování poznání. Proto jsem velice uvítala možnost zapojit se do projektu, jehož součástí je vydání kolektivní monografie, díky které nebudou mé závěry sloužit jen pro mou diplomovou práci.

2.4 Etika výzkumu

Během svého pobytu v lokalitě jsem dbala na etický aspekt. Uvědomovala jsem si slova Miovského, že *kvalitativní přístup vnáší do vědy mnohem výrazněji než kdykoli předtím etická témata, čímž mnoha vědcům způsobuje jisté*

nepohodlí. Znovunastolení otázky vztahu mezi výzkumníkem a participantem může vést ke zpochybnění experta, nezávislého pozorovatele, neosobního administrátora apod. (Čermák, Miovský, 2000, 35). Všechny participanty jsem vždy seznámila se záměry svého výzkumu, vystupovala v tomto ohledu zcela transparentně. Získávala jsem informovaný souhlas.

Zachovávám anonymitu obce i participantů. Anonymizaci nesměřuji pouze k čtenářům neznalých lokality, ale i k místním. Protože k etice výzkumu náleží i zveřejnění výstupu pro samotné aktéry, se kterým počítám i já⁷, dbala jsem na to, aby se v textu neobjevily choulostivé informace, které by člověka znalého prostředí navedly ke konkrétní osobě. Jsem přesvědčena, že anonymizace směrem k nezainteresovaným osobám není zdaleka tak důležitá, jako právě k obyvatelům obce. Podobně jsem postupovala i v terénu. Nebylo výjimkou, že jsem u participantů patřících do vymezujících se sociálních okruhů, čelila otázkám *no, a jak to tam u nich vypadá?*. Kromě obecné odpovědi „hezky“ nebo „normálně“ jsem vysvětlila, že jsem byla pozvána já a není vhodné, abych vykládala soukromé záležitosti dané rodiny, s ujištěním, že stejně tak nikomu nesdělují privátní informace tázajícího.

2.5 Problémy, s nimiž jsem se potýkala

Během mého výzkumu jsem se setkávala s celou škálou problémů. Mezi standardní patřilo, že jsem participanta pro rozhovor nemohla zastihnout, lidé neznali odpovědi na mé otázky, události různého charakteru narušily mnou plánovaný harmonogram apod.

Jako největší problém vnímám to, že jsem byla náchylná na přijímání panujícího diskurzu. To se projevilo během mého pobytu hned dvakrát. Prvním příkladem je míra, do jaké jsem přijala všeobecné představy panující o Romech. Po příjezdu do lokality jsem byla až zaskočena, jak diametrální je rozpor mezi mnou očekávanou podobou obce s romskou většinou a tím, jak Jasenov ve skutečnosti působí. I po překonání prvotního překvapení jsem měla stále

⁷ První verzi textu jsem již zaslala mailem dvěma participantům.

nutkání hledat to „romské“ rozdílné od „ne-romského“. I Romové se mě ptali, *co jsem teda vyzkoumala, čím jsou jiní*. Během oslavy narozenin jedné participantky se sešla celá rodina. Ve všeobecné zábavě přišla řeč na toto téma. Manžel oslavenkyně navrhol hledat rozdíl v tom, že Romové žijí pro své děti, chtějí, aby se měly lépe než oni. Ostatní rodinní příslušníci mu ale oponovali. To přece chce každý dobrý rodič, i *biely*. Pak si někdo vzpomněl na *cigány z osad*, kteří *se o děti nestarají a je jim to jedno*. Diverzita životních strategií je zřejmě tak rozrůzněná, že není možné najít kulturní prvek, který by byl společný všem Romům v opozici k ne-Romům.

Na druhý případ mého přijetí diskurzu jsem přišla až při zpětné analýze dat. Zjistila jsem, že většinu pracovních pozic zastávají členové jedné ne-romské rodiny. Uvědomila jsem si, že již při výzkumu jsem na toto jméno narážela často. Spolu s ním však vždy na jakousi hradbu mlčení. Participant mi odpovídali na konkrétní otázku, ale vycítila jsem, že o nich z nějakého důvodu nechtějí příliš mluvit. Místo toho, abych se na tento fenomén zaměřila, přijala jsem nevyřčené pravidlo a již jsem se tím nezabývala. Tak mi zřejmě unikl podstatný fakt související s dominancí v obci.

Potýkala jsem se také s tím, že jsem se špatně orientovala v předcích participantů. Bylo to způsobeno velkou rozvětveností rodin a také skutečností, že některé osoby měli jiné vlastní jméno, než kterým je bylo zvykem oslovovat. Setkala jsem se i s případy, kdy v předválečné generaci byly dva sourozenci pojmenováni stejným křestním jménem. U této generace existovaly i rozdílné verze příbuzenských vztahů, či počtu sourozenců. Dále pro moji práci bylo stěžejní zjistit, v jakém časovém období opouštěli Romové lokalitu původní *kolonie*. Zde jsem však narážela na problém, že si participant nepamatovali přesný rok, ve kterém se jejich rodiče, či prarodiče stěhovali do nových domů. Věděli, že mobilita probíhala *někdy* po válce. Uvědomuji si, že po uplynulém půlstoletí není předpokladatelná znalost přesné datace. Kdybych neměla omezené časové možnosti, patrně bych byla schopná za přispění starších participantů a pomocí relativní datace určit chronologii přemístění.

Jako další mé limity, se kterými jsem se potýkala, vnímám nechuť příliš zasahovat do soukromí lidem a mé rodinné tabu, kdy беру finanční toky za přísně soukromou věc, na kterou se není vhodné tázat.

3 Výsledky výzkumu

Druhá část mé diplomové práce je věnována výsledkům výzkumu formou výzkumné zprávy. Nejprve čtenáře seznámím se základními charakteristikami obce a jejího obyvatelstva. Blíže představím některé zdroje a způsob psaní specifických informací. Následuje deskripce Jasenova a historický exkurz. Dále se zaměřím na dopad historických změn na Romy. Poslední dvě kapitoly věnuji soužití obyvatel v obci a sociální dynamice.

Jasenov je malá obec ležící pod slovenskými Tatrami. Je specifická tím, že mezi jejími 900 obyvateli je 75% Romů. Ti nežijí na okraji, nebo v jedné její části, jako to bývá ve většině obcí. Naopak, své domy mají mezi domy ne-Romů. To je dáno historickým vývojem. Jasenov byl před druhou světovou válkou německou obcí, Němci tvořili 95% jejích obyvatel. S nimi zde žili Romové, ne-romští Slováci a židé. Válečné a poválečné události ale tento etnicky pluralitní ráz obce výrazně změnil. Do domů, které tu zanechali odsunutí Němci, se nastěhovali nově příchozí Slováci, následování rodinou Romů, která byla vystěhována ze své státem zrušené obce. Původní Romové, kteří obývali romskou osadu v obci, se také začali přesouvat do obce. Tímto mechanismem, kdy Slováci i Romové začali obsazovat původní německé domy, vznikla specifická situace a v centru obce nyní bydlí Romové i ne-Romové společně. Všichni obyvatelé shodně tvrdí, že zde žijí spolu a bez problémů. Já se ve své studii budu snažit dostat pod roušku proklamované idyly.

Na úvod je nutné zmínit, že jsem se snažila přísně zachovávat anonymitu, a to nejen obce samotné, ale i jejích obyvatelů navzájem. Neuvádím tedy ani návodné charakteristiky u citlivějších pasáží. Podobně jsem anonymizovala statistické údaje, které jsem pro zamezení dohledání a větší čtivost zaokrouhlovala. Za pseudonymy obcí jsem použila názvy hradů v Prešovském kraji, u romských příjmení jsem využila pro ně typickou stávající nebo tradiční činnost.

Kromě participantů jsem těžila informace i z místní kroniky a brožurky *Z dějin obce Jasenova*, která byla vydána k významnému výročí obce. Je důležité

zdůraznit, že tyto dva zdroje jsou vysoce subjektivní a při zpracování je nutné s touto skutečností operovat. U participantů zpravidla uvádím základní charakteristiky a skutečnost, jestli reprodukuji názor jednotlivce, nebo takový, který vyjádřilo více respondentů. Není-li uvedeno jinak, jedná se o romské participanty. U kroniky je autorství citací složitější, jelikož mnohdy není jasné, kdo ani kdy je psal. Malovaná úvodní strana je z roku 1955. Jedná se ale zřejmě o slavnostní akt k výročí osvobození obce, v následujících stranách se dozvídáme, že ji autorka začala psát v roce 1990 z *vyprávění a písemnosti*. Počáteční pasáže jsou psány (slovenským jazykem) jménem německého evangelického faráře s datací 1935. Text tedy není původní, je psán zpětně a překládán ze starších německy psaných záznamů. Autory brožurky *Z dějin obce Jasenova* je tehdejší starostka obce a historik specializující se na středověké a církevní dějiny ve spišském regionu. Poslední uvedený zdroj vznikl tedy za dohledu odborníka, proto by v něm uvedené faktické údaje měly být důvěryhodnější. Využívala jsem také internetové zdroje, především mapy, volební výzkumy a výsledky, statistiky a další.

Přímé citace, které mám zapsány přesně nebo nahrány, nechávám v původním znění. To proto, aby se neztratily nuance sdělení proneseného v charakteristickém spišském dialektu. Ty, které nemám zapsány přesně, překládám volně do češtiny a mohou částečně podléhat interpretaci. Dále užívám nepřímé citace, kde ponechávám hovorové výrazy a přibližnou strukturu sdělení. Tyto pasáže graficky odlišuji bezserifovým fontem. V původním slovenském znění jsou ponechány úryvky z kroniky. Jmenuji-li v textu různé etnické skupiny, postupuji podle početního zastoupení v dané dějinné fázi a pořadí neodráží žádným způsobem mé sympatie.

Pro lepší orientaci čtenáře v následujícím textu uvedu několik současných statistických charakteristik obce. Podle sčítání lidu v roce 2011 se v obci přihlásilo ke slovenské národnosti 70% obyvatel, k romské 19%⁸. Tyto údaje jsou ale zkreslené tím, že se mnoho Romů ke své romské národnosti nepřihlásilo. Podle *Atlasu romských komunit* z roku 2013 je zde 75% Romů.

⁸ Údaje pochází z webových stránek obce, které pro zachování anonymity nemohu přesně citovat. Program hospodářského a sociálního rozvoje obce.

K německé národnosti se přihlásilo 0,70%. Nejvíce občanů se hlásí k římskokatolickému náboženství, jedná se o 80% a je mezi nimi i převážná většina Romů. Evangelíků, kteří jsou tvořeni především potomky Němců, je 7%. Zastoupení 1,50% vykazují Adventisté sedmého dne⁹, ke kterým patří Romové. V obci dříve byla také romská rodina svědků Jehovových, její členové se však vystěhovali v 70. letech minulého století.

Statistika vzdělanosti, která je počítána ze všech občanů Jasenova, je následující: základní vzdělání 32%, středoškolské vzdělání bez maturity 22%, středoškolské s maturitou a vyšší 12%, vysokoškolské vzdělání 3%¹⁰.

Nezaměstnanost je v obci vysoko nad slovenským průměrem, který činí 12%. Průměr okresu je o něco vyšší 15 %¹¹. V Jasenově, kde mají lidé velmi omezený přístup k pracovnímu trhu a často mění zaměstnání, je však výrazně vyšší. V posledních 4 letech je velmi kolísavá a to v rozmezí 36% až 60%, pohybuje se i meziročně¹².

Na závěr představení údajů obce je třeba ještě zmínit jazykovou stránku. Jazyk, který v Jasenově dominuje, je slovenština. Tu ovládají všichni a Romové považují za důležité mluvit na své děti vedle romštiny hlavně slovenským jazykem. Všechny děti tedy mluví slovensky už od raného mládí. Romština se zde ale také používá, hlavně při běžném hovoru. Romové často volně přechází ze slovenštiny do romštiny a naopak. Dvě participantky, sestry kolem 30 let, mi sdělily, že se romštinu učily až jako větší od ostatních dětí. To koresponduje s vyjádřením jejich otce, který zdůrazňoval, že na děti vždy mluvili hlavně slovensky, aby se tento jazyk pořádně naučily. Dalším jazykem je němčina, ta dnes již není na ulici slyšet vůbec, ale evangelická farářka mi potvrdila, že je zde ještě jedna německá rodina, co doma tento jazyk běžně užívá. Mezi ostatními

⁹ Údaje pochází z webových stránek obce, které pro zachování anonymity nemohu přesně citovat. Program hospodářského a sociálního rozvoje obce.

¹⁰ Údaje pochází z webových stránek obce, které pro zachování anonymity nemohu přesně citovat. Program hospodářského a sociálního rozvoje obce.

¹¹ Měsíční statistika o počte a štruktúre uchádzačov o zamestnanie za mesiac jún 2015. Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny. [online]. 2015. [cit. 2016-24-3]. Dostupné z: http://www.upsvar.sk/statistiky/nezamestnanost-mesacne-statistiky/2015.html?page_id=467299

¹² Údaje pochází z webových stránek obce, které pro zachování anonymity nemohu přesně citovat. Program hospodářského a sociálního rozvoje obce.

evangelíky je znalost němčiny stále částečně udržovaná, není ale používána k běžné komunikaci.

3.1 Deskripce lokality

Jasenov je obec, která má kolem 900 obyvatel a asi 160 domů. Její obyvatelstvo tvoří převážně Romové, kteří představují 75%. Leží v údolí, kilometr od hlavního silničního tahu. Obec je podlouhlého tvaru, přičemž její půdorys respektuje tvar silnice jí procházející. Domy stojí po obou stranách. Toto uspořádání je narušeno jen dvěma ulicemi s novou zástavbou, které se nacházejí na horním i dolním konci. Uprostřed je obec rozšířena do strany i nad silnici, zde nad hlavní komunikací se nalézají nedaleká zřícenina hradu, ke které vede cesta lemovaná soukromými domy. Tento prostor je také lokalita někdejší romské osady. Celá obec je dlouhá 1,6 kilometru, pěší cesta od dolního konce na druhý zabere svižnou chůzí 20 minut. V okolí jsou travnaté stráně a pole, korytem údolí protéká potok.

V obci nalezneme školu (1.–9. třída), školku a zdravotní středisko s lékařem pro děti i dospělé. Centrum obce tvoří okolí obecního úřadu, v jehož budově je pošta, společenský sál a knihovna (otevřeno má dvakrát do týdne). Vedle něj stojí historická budova kaštelu¹³. Ta je využívána pro provozovnu hospody a prodejnu potravin. Je v ní také byt, dvě posilovny a jeden nyní prázdný prostor, jehož využití pro různé provozovny se často obměňovalo. Ve vedlejší budově je prodejna smíšeného zboží Jednota a nevyužité prostory bývalé masny. Naproti je hasičská zbrojnice s autobusovou zastávkou. Další dvě zastávky se nacházejí na obou koncích obce. Podobně jsou rozmístěny i dvě bytovky. Aby byl popis obce úplný, nesmíme zapomenout zmínit dva kostely. Jeden katolický s farou a stálým farářem, druhý evangelický, kam na bohoslužby dojíždí farářka.

Celkový vizuální dojem vesnice není rozdílný od většiny slovenských, které zažily svůj největší rozvoj v éře socialismu, ale po jejím skončení příliš neupadly a pokračují v pozvolném rozvoji. Většina domů v centru obce pochází právě z období socialismu, některé jsou ještě starší. Tyto domy jsou obývané Romy i ne-Romy, kteří zde žijí v sousedství. Setkáme se zde hlavně s domy s původní fasádou a nově opravenými. Sporadicky zde nalezneme i takové, na kterých je

¹³ Kaštel je označení pro venkovské sídlo nižší šlechty, setkáme se s nimi převážně na Slovensku.

možné v původní fasádě rozeznat dostavby, anebo novější porevoluční, které fasádu dlouhodobě nemají. Některé z nich jsou obývané, jiné zůstaly jako hrubé stavby, které jejich majitelé nedostavěli. Vlastníci několika domů jsou dlouhodobě v zahraničí, což se projevuje především zarostlou předzahrádkou. Jsou zde domy postavené úplně nové i takové, které se právě aktivně staví. Téměř všechny veřejné budovy pochází z období socialismu. Starší jsou pouze oba kostely a kaštel. Stavba základní školy byla započata koncem 80. let, jejího dokončení se lidé dočkali až na konci 90.

Nově vystavěné ulice na dolním i horním konci působí každá jiným dojmem. Dolní konec, kde mají své nové domy vystavěné ne-Romové, je hotový, nestaví se zde žádné další stavby a ke stávajícím vede asfaltová cesta. Kromě hromady písku před jedním domem vše nasvědčuje tomu, že obyvatelé se již se svým „stavebním obdobím“ rozloučili. Oproti tomu na horním konci s romským obyvatelstvem pokračuje čilý stavební ruch. Kromě dodělaných domů s upravenými dvory, jsou zde i rozestavěné. Celkový dojem staveniště umocňuje absence asfaltové komunikace.

Problémem v téměř celé obci jsou chodníky. Podle vyprávění místních proběhlo několik pokusů chodníky opravit, výsledek je ale tristní. Chodníky se propadají, nejsou rovné a v některých místech stojí v jejich prostředku sloupy. To činí chůzi poměrně nepohodlnou, chůze s kočárkem je naprosto nemožná. Chodníky kromě své nefunkčnosti navíc působí velice bezútěšným dojmem a způsobují, že většina místních obyvatel, romských i ne-romských, užívá pro svůj pohyb po obci silnici.

Jasenov je obec spádová, proto její vybavenost (např. školu, poštu, lékaře) využívají i další dvě obce Brekov a Cejkov, které leží výše ve směru silnice. Ta se za Cejkovem mění v polní cestu a ztrácí se v kopcích. Zmíním ještě tři obce z okolí, které jsou pro naše téma zajímavé. Jedná se o 4 kilometry vzdálený Dunajec, kam místní obyvatelé před vystavěním nové školy dojížděli na druhý stupeň ZŠ a který je součástí studií v této knize. Čičava je také vzdálena 4 kilometry a nachází se v ní sociálně vyloučená romská osada. Jako poslední uvedu Brezovicu, jejíž obyvatelstvo se skládá výhradně z Romů. Nachází se za

kopcem, vzdušnou čarou také jen 4 kilometry, objížďkou po silnici je však cesta dvojnásobná. Tato obec se vyznačuje vysokou mírou sociálního vyloučení a s Jasenovem výrazně kontrastuje.

Obec leží na vedlejší silnici, která pokračuje jen do dalších dvou obcí a pak končí. Je tedy poměrně izolovaná a vzdálena od větších měst. Dopravu zajišťují autobusy, dva kilometry od obce je také vlaková zastávka.

3.2 Historie lokality

3.2.1 Období před druhou světovou válkou

Jasenov je obec s dlouhou historií, první písemná zmínka je ze 13. století. Ze záznamů v kronice se dozvídáme, že v 17. století měla 30 domů a v porovnání s okolními obcemi se jednalo o velikostně nadprůměrnou obec. Koncem 19. století měl Jasenov 770 obyvatel a 125 domů (dnešní stav je 900 lidí a 160 domů). Obyvatelstvo bylo oproti dnešku výrazně odlišné. V tomto období sestávalo především z Němců (660), Slováků zde bylo výrazně méně (70), v záznamech se dozvídáme také o jednom Maďarovi. Romové zde zmiňováni nejsou. Náboženské složení víceméně respektuje to národnostní: 645 evangelíků, 90 katolíků, 5 řeckokatolíků a 30 židů. V tuto dobu byl Jasenov na delší dobu v populačním maximu, v následujících letech počet obyvatelstva klesal. To mělo být zapříčiněno vystěhovalectvím a módou málo početných evangelických rodin¹⁴. Po první světové válce se počet obyvatel dále snižoval. V brožurce z místních dějin je uveden celkový počet 530 osob, z čehož mělo být 453 Němců a 12 Slováků¹⁵. Když tyto počty sečteme, zjistíme, že rozdíl s uvedeným celkovým počtem obyvatel je 75 osob. Je pravděpodobné, že se jednalo ve větší míře o Romy. Částečně se mohlo jednat o židy, kteří v tomto období byli v Jasenově přítomni. Je však možné, že byli započtení do jiné kategorie. Přítomnost Romů po první světové válce není nikde přímo řečena, v kronice se však dovídáme o třech místních Romech, kteří v ní padli. Ze stejného zdroje pochází i informace z meziválečného období, kdy v romské osadě na kraji obce mělo pobývat 48 osob a byli zde již dlho. Je tedy jisté, že Romové v Jasenově bydleli již před první světovou válkou. Co znamená ono dlho není zřejmé. Pravděpodobně je to dost na to, aby si pisatel (zřejmě kněz či učitel – ne místní rodák) nepamatoval jejich příchod, a ten nebyl ani v živé paměti místních ne-Romů. Příchod Romů bych tedy datovala na nebo před přelom století. Tito Romové měli rodové jméno Kováč.

¹⁴ Z dějin obce Jasenov, 12, Obecní kronika

¹⁵ Tamtéž

3.2.2 Druhá světová válka a období socialismu

Velké změny ve skladbě obyvatelstva nastaly během a po skončení druhé světové války. V roce 1942 z obce zmizeli židé, kteří se již do Jasenova nikdy nevrátili. Kronika neuvádí počet internovaných, ale dozvídáme se šest konkrétních jmen, které pravděpodobně neoznačují jen jednotlivce, ale celé rodiny. Po válce bylo původní německé obyvatelstvo vystěhováno, v obci zůstalo jen pár rodin, kterým se podařilo odsunu vyhnout. Z původních obyvatel zde zbyli Slováci (podle výpovědí se mělo jednat o 3 – 4 rodiny) a Romové obývající asi desítku domků v lokalitě tehdejší kolonie. Do prázdných německých domů se začali stěhovat noví ne-romští *gazdové*. Příchozí pocházeli z různorodých míst ve 24 obcích a 5 okresech.

Z historie obce je patrné, že před válkou by se Jasenov s německým, romským, slovenským a židovským obyvatelstvem dal označit za etnický pluralitní. Po válce se z Romů stává téměř jediná minorita (vedle několika zbylých německých obyvatel). Slováci, kteří byli dříve v menšině, se nyní stali majoritou. Tato slovenská většina však nebyla homogenní, nespojovala ji společná, na obec vázaná historie. Naopak, byli to lidé z různých lokalit. Následnou situaci v obci si můžeme přiblížit citací z kroniky: „*Keďže obyvateľstvo pochádzalo z rôznych obcí, javilo sa uňho nejednotnosť v reči, zmýšľaní a zvykoch.*“ Kontinuální vývoj obce byl téměř zcela přerušen. Obyvatelstvo se výrazně proměnilo, důsledkem této diskontinuity byl nový řád, ve kterém se původní menšina rozrostla nově příchozími na většinu a z ostatního původního obyvatelstva se stala menšina. Ta sestávala z Romů a několika Němců. Obec tak zcela ztratila svoji původní etnickou pluralitu.

Německé obyvatelstvo před válkou tvořilo 95%¹⁶, proto byl prostor pro nově příchozí Slováky opravdu značný. Stěhovali se do domů, které museli jejich původní němečtí majitelé opustit. Ty mnohdy disponovaly vybavením i zásobami potravin. Noví majitelé začali na získaných pozemcích hospodařit. Ne

¹⁶ Z dejín obce Jasenov.

však na dlouho, přišla změna režimu a několik let po ní museli soukromě hospodařící rolníci odevzdávat svůj majetek do družstev.

Velké dějinné události nebyly jediné, které měly na vývoj obyvatelstva zásadní vliv. Významné byly i ty na lokální úrovni. V roce 1952 bylo v regionu zřízeno vojenské pásmo, kvůli kterému bylo nutno zrušit několik vesnic. Patřil mezi ně i Plaveč, ze kterého bylo do Jasenova přesídleno několik romských obyvatel. Příchozí Romové byli umístěni do domů, které tu zanechali Němci. Jednalo o tři bratry se svými rodinami a tři mladé rodiny synů jednoho z nich včetně jejich mladé sestry, která se zde následně vdala. Rodinné jméno měli Murárovi a sestávali z asi 15 dospělých a několika mladších dětí. Z tohoto rodu se do Jasenova ještě před těmito událostmi provdaly tři ženy. Do obce se tak mimo původních Romů Kováčů žijících v osadě dostala druhá rodina Romů Murárů, která se nastěhovala do domů v obci.

Se socialismem přišlo období kolektivního zemědělství a plánované výroby. V roce 1952 měla obec JZD III. typu¹⁷, později v 50. letech vznikla přidružená výroba, která se zabývala ostatní produkcí (jinou než rostlinnou a živočišnou). Lidé nejdříve pracovali hlavně v zemědělství, postupně začalo přibývat i možností práce v továrnách a při výstavbě. Za prací bylo možno dojíždět do větších měst na území dnešní Slovenské i České republiky. Někteří občané využili tuto možnost k trvalému přesídlení, zpravidla do větších měst. Motivací k přestěhování často byla pro Romy i ne-Romy možnost získat firemní byt. Po dobu socialismu nenastala žádná situace, která by zapříčinila radikální obměnu obyvatelstva podobnou té během válečných a poválečných let. Vyjma přesídlení obyvatel ze zrušené obce Plaveč a uzavření hranic, omezující mezistátní migraci na minimum, stát přesídlování přímo neorganizoval. Ovlivňoval však příležitosti, které určovaly, zda a jak moc budou lidé v obci zůstat.

Skladba obyvatelstva se postupně měnila. Převážně mladí ne-romští obyvatelé více využívali možnosti přesídlit do měst, romští spíše zůstávali, nebo odcházeli za prací jenom krátkodoběji. Mnohem častěji za nimi do Jasenova přicházeli

¹⁷ Označení JZD III. typu označuje sjednocení rostlinné i živočišné výroby.

jejich manželé či manželky. Tímto mechanismem se poměr ne-Romů a Romů začal postupně měnit. Celkově obyvatelstva v Jasenově přibývalo. Z kroniky se dozvídáme, že v roce 1949 měl Jasenov 530 obyvatel, ze kterých bylo „asi 50% robotníků, ostatní malí a střední rolníci. Značné percento tvoria cigáni“. Jak vysoké bylo toto procento, z údajů nevyčteme, dozvídáme se ho až v roce 1985. V tomto roce měla obec dle kroniky 650 obyvatel, z čehož bylo 395 Romů, kteří tvořili 61%.

Na období socialismu romští i ne-romští respondenti nejčastěji vzpomínali jako na období, kdy byl bezproblémový přístup na pracovní trh a uplatnil se na něm každý. Absence nezaměstnanosti byla vnímána velmi pozitivně, lidé díky přístupu k práci měli možnost si vydělat dostatek peněz. Tato skutečnost se odrazila i na vzhledu obce. Bylo to období velkého stavebního rozmachu. Kromě veřejných budov, jejichž stavba byla v režii státu, vznikaly i soukromé domy. Na výstavbu si lidé mohli vydělat nebo vzít státem dotovanou půjčku. Vedle JZD byla přímo v obci začátkem 80. let zřízena dílna pro šití oděvů, kde bylo zaměstnáno 45 převážně romských švadlen. Participanti uváděli, že byli spokojenější i s obecním životem. Mělo zde fungovat kino, pravidelná kulturní představení organizovaná školou, sportovní utkání a vůbec mělo být *veselšie*.

3.2.3 Porevoluční změny

Novou kapitolu dějin obce otevřela revoluce. Velkým problémem bylo rušení podniků a tedy i mnoha pracovních míst. Zrušilo se JZD, přidružená výroba, místní dílna pro šití oděvů i podniky ve městech. Jasenovské začala trápit nezaměstnanost. Někteří z nich, jak Romové, tak ne-Romové, reagovali pokusy o podnikání. Podnikatelské záměry však často nevyšly, podobně jako mnohým podnikatelům napříč celou republikou vzpamatovávající se z přechodu na kapitalismus.

Po revoluci se také měnilo vybavení obce. To souviselo s odstátněním obchodů a různými podnikatelskými záměry. Zrušena byla prodejna textilu, první soukromou prodejnu, která je otevřená dodnes, se stal v roce 1991 obchod s potravinami, provozovaný místní ne-Romkou. Romský občan si otevřel masnu, prodejna však brzy zanikla. Jistou dobu zde byla i lékárna, která byla

zrušena, nyní se však chystá znovuzavedení ve zdravotním středisku. Z provozoven, které byly kratší, či delší dobu v Jasenově dostupné, zmiňme ještě květinářství, second hand a kadeřnictví. K úpadku kulturního života v obci přispělo i zrušení kina, které bylo před revolucí dotováno. V následující dekádě se ale stalo ztrátovým, v kronice je zmiňována i jeho malá návštěvnost. Stesk nad touto skutečností byl ve výpovědích respondentů častý. Lidé vzpomínali na přítomnost finančně i jinak dostupné zábavy rádi a stýskali si nad tím, že dnes něco podobného chybí „včil tu nie čo robiť, ako sa zabávať“. V současné době zde jako veřejné místo s možností pravidelného setkávání funguje pouze provozovna hospody v budově kaštelu.

Na velkou nezaměstnanost zareagoval stát podpůrným programem. Od začátku 90. let obecní úřad využíval možnosti zaměstnat veřejně prospěšné pracovníky. Z kroniky se dozvídáme, že z počátku se jednalo pouze o čtyři osoby, čistili a upravovali veřejné prostranství. Řady pracovníků se postupně rozrostly na téměř 20. Jejich pracovní síly bylo využito na stavbu a renovaci chodníků. Na přelomu tisíciletí stejný zdroj uvádí počet veřejně prospěšných pracovníků v počtu až 90 občanů, kteří vykonávali práci v lese. Zhodnocení tohoto programu v kronice je následující: *Pre obec je to výhoda, pretože mzdy prepláca v plnej výške Okresný úrad práce*. Byla to tedy obec, kdo na velké nezaměstnanosti jasenovských občanů profitoval. Nezaměstnaní pokrývali činnosti, které by jinak musely být hrazeny z obecního rozpočtu, nebo nebýt provedeny.

Před válkou velká část ne-romských obyvatel Jasenova soukromě hospodařila na zemědělské půdě. Po revoluci 1989 měli o navrácení pozemků k obnovení soukromého hospodaření zájem jen dva potomci bývalých sedláků. Zřejmě byl časový rozestup, doplněný o změnu životního stylu i ekonomiky společnosti, příliš velký a soukromé hospodářství se nejevilo jako perspektivní. Romové v navrácení pozemků nefigurovali, před kolektivizací zřejmě žádnými nedisponovali.

Vstup Slovenska do Evropské unie v roce 2004 byl pro obec velmi významný. Slovenským občanům se otevřela možnost práce v zahraničí. Lidé z Jasenova, Romové i ne-Romové, začali této příležitosti využívat. Někteří přesídlili

dlouhodoběji i s rodinou, jiní vyjíždí jen na krátkodobější pracovní pobyty. Oblíbená cílová země je Velká Británie, jezdí se i do Německa nebo Rakouska. Do německy mluvících zemí častěji míří potomci Němců, kterým se podařilo vyhnout odsunu, nebo (především romské) ženy, které vyjíždí jako ošetřovatelky. Možnost vydělat peníze v zahraničí se pozitivně odráží na vzhledu obce, mnozí občané investují do opravy či výstavby svých domů.

3.3 Dopad historických změn na Romy

3.3.1 Období předválečné, válečné a poválečné

Odkud a za jakých podmínek přišli do Jasenova první Romové, zůstává neodhaleno. Jak jsem ale vysvětlila v předchozí kapitole, byli zde zřejmě nejpozději od přelomu století. Nejstarší informace pochází z meziválečného období a nalezneme ji v kronice. Vypovídá nejen o počtu osob a poloze osady, ale i o způsobu života a obživy: *Naproti zrúcaninám bývajú cigáni. Cigánska kolonia pozostáva z prítomných 48 osôb. Svoje prístrešie majú vystavané z dreva a kameňa. Okrem cigánskej reči hovoria nemecky a slovensky a živia sa ako kováči, robotníci a muzikanti. Zaujímavé je, že všetci majú rovnaké priezvisko „Kováč“. Bývajú tu dlho a s občanmi žijú v dobrej zhode. Všetci sú náboženstva rím. katolíckeho. Informace v této citaci považuji za důvěryhodné, jelikož se shodují s výpověďmi participantů. Všimněme si zde především jazykové vybavenosti, podoby domů, zaměstnání a poznámky, že Romové zde žijí s občany v dobré shodě. Autor zde Romy nepopisuje jako integrální součást své komunity, ale přesto je zobrazuje čistě popisně, bez negativního zabarvení. Z dalšího textu vyplývá, že podobný přístup je v kronice unikátní.*

Romové rodinného jména Kováč původně obývali prostor u zříceniny hradu, v mírném svahu nad dnešním středem obce, za katolickým kostelem. Tuto lokalitu, sestávající se v období těsně po druhé světové válce z asi 12 až 14 domků, nazývali osada či kolonie. Ta dnes již neexistuje, menší domy, postavené ze dřeva a kamenů, nahradily zděné cihlové stavby. Z původních zbyl pouze jeden a ten slouží příležitostně rodině jeho původních obyvatel, která má v těsné blízkosti postavený velký zděný dům. V porovnání s ostatními byl postaven pozdě, až roce 1945. Ostatní domky dnes již nestojí. Romové na tomto místě bydlet zůstali, když se však dnes mluví o *kolonii* nebo *osadě*, myslí se i období, kdy domky ještě nebyly celé zděné. Dnes se pro pojmenování této lokality používá termínu *u zrúceniny* podle zříceniny hradu, která se v těchto místech nachází.

V raném období socialismu se do Jasenova přistěhovala druhá romská rodina. Stát vytvořením vojenského pásma způsobil, že obec Plaveč, ve které žili, nemohla být od roku 1952 nadále obývána. Tamější romská rodina Murárů se částečně přestěhovala do Jasenova, částečně do jiných obcí. Výběr Jasenova zřejmě nebyl náhodný, již v období před přesídlením se do zdejší romské osady přivdaly tři ženy rodiny Murárů za muže z rodu Kováčů. Je pravděpodobné, že tento fakt výběr cílové lokality ovlivnil.

Nově příchozím z rodu Murárů byly přiděleny staré německé domy převážně v horní části obce – ne však všem, jedna rodina se přistěhovala i do dolní části. Participant shodně vypráví, že jejich předci nežili ve starých domech dlouho. Protože byli dobrými zedníky a měli příležitost vydělat peníze, poměrně záhy si vystavěli nové domy. Jejich potomci pokračovali ve stejném duchu – díky stálému příjmu plynoucímu ze zaměstnání a stavební zručnosti stavěli především v období 70. a 80. let domy. Častým jevem bylo, že si rodiny dvou bratrů stavěly velký dvoupatrový dvojdům.

Romové z rodu Kováčů se z osady začali vystěhovávat až v poválečném období. Dle vyprávění participantky ročníku 1947, která se narodila v osadě jako dcera ženy z rodu Murárů, přivdané do rodu Kováčů ještě před vysídlením v roce 1952, bylo opouštění osady postupné. Vzpomíná, že místní Romové čekali Němce pořád zpátky, údajně u nich měli mít poschovávané věci a Romové jim měli dohlížet na domy. Pak se z osady vystěhovala jedna rodina *do volného domu po Němcích* a ostatní jí postupně následovali. Stěhovali se do domů v lokalitě dolního konce, pod evangelickým kostelem. Otec této respondentky krátce po válce postavil nový dům v lokalitě osady, ve kterém zůstali a ona v něm bydlela až do poloviny 90. let, kdy v jeho těsné blízkosti postavila s manželem velký dvoupatrový rodinný dům. Z lokality bývalé osady se tedy nevystěhovala, jen změnila kvalitu domu.

Jak můžeme vidět z předchozích informací, v Jasenově jsou dva velké romské rody. Ty byly do jisté míry promíseny již před přistěhováním Murárů z Plaveče, stále zde ale existují nukleární rodiny, které nejsou s druhým rodem nijak příbuzné. Murárovi se přistěhovali už přímo do vesnice, kdežto Kováčci se

z osady vystěhovali postupně. Jejich prostorová lokalizace se lišila, mimo několik výjimek zůstává dodnes rodina Murárů na horním konci, rodina Kováčů vprostřed obce a na jejím dolním konci. Historie Murárů a Kováčů je se liší. Kováčovi v Jasenově pobývají delší dobu, mají proto svou historii s obcí více spojenou. Rodinná paměť sahá do dob, kdy zde žili Němci. Na toto období někteří vzpomínají jako na dobré časy. Traduje se historka z války, na které vypravěč demonstruje dobré vztahy s místními Němci: Během druhé světové války přijeli Němci a všechny *cigány* chtěli zastřelit – pracovali zrovna na poli a němečtí vojáci je nahnali na jedno místo. Místní Němci se jich zastali, dokonce učitelova žena, když se dozvěděla, co se děje, vzala miminko rovnou z vaničky, kde ho zrovna koupala, a běžela si před vojáky kleknout. Povzbuzovala *cigány*, aby ukázali, jak umí německy a jak umí hrát. Když vojáci zjistili, jak pěkně hrají a že umí dobře německy, tak se nakonec rozhodli nestřílet. K umocnění dojmu dobrých vztahů mi participantka, narozená těsně po válce v kolonii, vykládala: ještě dnes sem přijíždí Němci, kteří odsud byli vysídlení. Byla tu dcera jedné Němky, která je ale už stará, tak nemohla přijet. Participantku prý poznala a říkala, že si ji její maminka pamatuje. Vyfotila se s ní a dokonce ji objala. Do jaké míry je tato historka založena na reálném základě ani intenzita počtu návštěv vysídlených Němců není tolik důležitá. Stěžejní je, že v ní respondentka vyjadřuje svůj kladný vztah k Němcům a ilustruje jeho vzájemnost.

Participanté také vzpomínali, že několik Romů mělo bojovat v první a druhé světové válce. Někteří z nich padli, jiní byli těžce ranění. Traduje se, že místní Romové bojovali i na straně partyzánů. Bohužel se mi nepovedlo dohledat žádný písemný zdroj, který by tyto informace potvrdil. To ovšem důvěryhodnost sdělení nemusí vyvracet, setkala jsem se s tím, že Romové byli v historiografii obce často ignorováni¹⁸. To může být příčinou absence této informace v obecních písemnostech.

¹⁸ Podoby zobrazení Romů v obecních písemnostech, jako jsou kronika, či brožura vydaná k významnému výročí obce Z dejín Jasenova, budu rozebírat v následující kapitole.

Kováčovi se živilí kovářským řemeslem a vypomáhali *gazdům*. Obzvláště hrdí jsou na své muzikantské umění, kterému se mnozí věnují dodnes. Hudbu provozují pro svou zábavu, nebo vytváří kapely, které si příležitostným hraním mohou přivydělat.

Rodina Murárových v Jasenovu tak silné kořeny nemá. Ve vzpomínkách starší generace figuruje Plaveč jako místo, které museli opustit. Vzhledem k tomu, že od nuceného vysídlení uběhlo již 64 let, pamětníků není mnoho a ti, kteří pamatují, byli dětmi. Konkrétních vzpomínek na to, jak to v Plaveči vypadalo, nebo jak se tehdy žilo, je málo. Vystěhování tak slouží spíše jako mezník pro orientaci na časové ose minulosti, především při vzpomínkách na konkrétní osoby – narodil se ještě v Plaveči, odešla z Plaveče, ale už stará, v Plaveči i zemřel, nestěhoval se sem. Mladí si jsou vědomi faktu, že mají své kořeny v Plaveči, nicméně generační paměť se vytrácí.

Murárovi, podobně jako Kováčovi, byli kováři a vypomáhali *gazdům*. Kromě toho byli zedníci. Zednické řemeslo je to, na co jsou hrdí a ve kterém mnozí pokračují dodnes. Kovářským pracím se věnovali v Plaveči, do Jasenova si prý svoje nářadí vzali, ale již je nevyužili. Po kolektivizaci zde nezbyli *gazdové*, u kterých by našli pro své produkty odbytu.

V dobách před nástupem komunistického režimu byla práce všech Romů, Kováčů i Murárů, jasně rozdělená podle sezón. V zimě, když nebylo práce na polích, věnovali se kování pro sedláky. Vyráběli hlavně podkovy, pluhy, které i brousili, ráfky na kola a další kovové produkty. Respondent z rodiny Murárů kromě kovářské práce uváděl, že jeho předci v Plaveči *gazdům* stavěli maštale a domy. Uměli pracovat s kamenem. Vysvětlení, kde se práci s kamenem naučili je podle respondenta následující: Po první světové válce začal Masaryk stavět a opravovat cesty. Tak se Romové dostali k práci s kamenem. Dělali totiž v kamenolomech (bylo potřeba kamenů na stavbu) a na těch cestách. V sezóně Romové pomáhali hospodářům s prací na statku. Často vzpomínaná práce je kosení brzo ráno, po kterém byl čas věnovat se opravě a broušení nástrojů. Jeden z participantů mi vykládal, že on sám chodil už v sedmi, osmi letech po škole pomáhat a dostával za to chleba s máslem a mléko. Vždycky chodil za

gazdinou a říkával „tetka, tetka, dajte mi“ a ona mu vždycky dala chleba, nebo tak. Řezal pšenici, napájel, později i kydal hnůj. Na této historce si můžeme ilustrovat fakt, který zmiňovali i ostatní participant, že v tomto období dostávali Romové za svou práci odměnu v naturáliích.

Na tuto dobu místní vzpomínají rádi. Starší romský respondent mi vyprávěl, že v dobách, kdy pomáhal gazdům, nebývaly rozdíly mezi *cigány* a *bílými*. Speciálně upozorňuje, že to je potřeba zdůraznit, v tej době nebyly rozdíly. Chodilo se kosit, spávalo se na louce, nikdo se nebál, že by se jim mohlo něco stát, nikdo se jich ani nedotkl, vztahy byly jistější, dneska nevíte. Autor ve svém výroku zcela opomíjí jakoukoli nerovnost, která zákonitě pramenila alespoň z majetkových rozdílů. *Gazdové* disponovali statky a pozemky, Romové pouze svou pracovní silou, kterou směňovali za naturálie. Prvky idealizace rozpoznáváme v druhé části výroku, kdy participant sklouzává k obecnému hodnocení vztahů ve společnosti, které byly dříve jistější. Nikdo se v kontrastu se současností nemusel bát.

To, že většina starších romských respondentů uváděla, že dříve se jim vedlo dobře a lidé se k sobě chovali pěkněji, může být ovlivněné časovou prodlevou a následnou idealizací. Na uvedeném výroku vidíme, že rozdíly evidentně byly. Ona selka se svou rodinou měla majetek, se kterým mohla nakládat. Romové měli zřejmě jako jediný kapitál svoji pracovní sílu. Předpokládám, že Romové ve svých vzpomínkách reflektují vztahy s *gazdy* pozitivně zřejmě proto, že byly založené na vzájemné interakci. Romové přes léto pomáhali s prací na pozemcích, které sice patřily *gazdům*, ale přece do jisté míry po jejich boku. Během zimy produkovali kovářské nástroje, které byly určeny *gazdům*. Byli si tedy blíže a snad i více vzájemně rozuměli svým motivacím. To kontrastuje s dnešním odcizením, kdy jen minimum obyvatel (Romů i ne-Romů) pracuje přímo v Jasenově, doprovázené celkovým úpadkem obecního a kulturního života. Lidé přišli o většinu prostoru k setkávání se i společných témat o práci a úrodě. Propast, která mezi Romy a ne-Romy vždy nějakým způsobem byla přítomna, se začala prohlubovat.

3.3.2 Období socialismu

Změna režimu měla na obyvatele Jasenova velký vliv. Především dopad na soukromé zemědělce je známý. Přišli o své zemědělské stroje a pole, které museli odevzdat do JZD. Jak se ale tato změna dotkla Romů, kteří neměli půdu, kterou by museli odevzdat? Romy ovlivnila hlavně změna struktury společnosti. Dříve byli závislí na sedlácích, pro ně pracovali na polích a v kovárnách. Tím, že sedláci přestali hospodařit, zanikl specifický pracovní vztah mezi oběma skupinami. Nejen bývalí sedláci, ale i Romové museli zcela změnit své životní a pracovní strategie. Takto Romové přišli o své tradiční řemeslo – kovářství. JZD mělo vlastní dílny s produkcí potřebných výrobků. K této tradiční práci se ale dosud často odkazují, někteří mají stále schované výrobky svých předků, jiní se hrdě hlásí k tomu, že jejich praděd měl v občanském průkaze napsáno *Cikánský kováč* a byl ve svém řemesle dobrý.

Kolektivizace vyústila v založení JZD, které potřebovalo zaměstnance. Dle vyprávění participantů nejdříve přijímali bývalé sedláky, ale později, když se JZD rozšiřovalo a bylo potřeba více pracovní síly, začali přijímat i Romy. Kromě JZD, kde pracovali muži i ženy, se místní Romové mohli nechat zaměstnávat v Jasenově, blízkých městech, nebo migrovat za prací na území dnešní České republiky.

Ženy pracovaly v JZD jako dojičky, nebo v rostlinné výrobě. Zaměstnány byly také v různých podnicích s potravinovou produkcí v nedalekých městech. Jednalo se především o mlékárny a pekárny. Významným zaměstnavatelem byla i textilní továrna v nedalekém městě. Některé ženy byly i lesními dělnicemi. Jedna participantka mi vykládala, že pracovala od 15 let, tedy začátkem 60. let, v bufetu a později i jako kuchařka v poměrně vzdálené turistické oblasti. Od roku 1981 byla přímo v obci zřízena textilní dílna, kde bylo zaměstnáno asi 45 žen. Většina byla romská, bylo zde několik málo ne-Romek. Ženy se také věnovaly práci v domácnosti a výchově dětí. Nároky na tuto činnost byly často vyšší o to, že muži migrovali za prací na území dnešní České republiky a byli často nepřítomni. Některé ženy zvládaly skloubit péči o dítě a zaměstnání.

Participantky často vyprávěly, že jim vycházeli zaměstnavatelé vstříc s úpravou pracovní doby, nápomocná byla i rodina.

Muži byli zaměstnáni v JZD a jeho přidružené výrobě, nebo v nedalekých obcích v továrnách. Věnovali se také stavebním a výkopovým pracím. V nedalekém městě byl podnik, který se zabýval stavebními pracemi. Někteří museli dojíždět do jiných regionů Slovenska, častější byla ale mobilita na území dnešní České republiky. Renovovaly se železniční stanice, prováděly se výkopy pro nové osvětlení. Obvyklé bylo, že s dospělými muži odcházeli v období letních prázdnin i mladí hoši. Byla to pro ně nejen příležitost vydělat, ale i forma iniciace a získání zkušeností.

Během tohoto období ale nemigrovali na území dnešní České republiky jen muži samotní. U velké části romských participantů jsem se setkala s tím, že přesídlila celá rodina. Jejich pobyt byl z velké míry charakteristický častým střídáním lokalit a vykonáváním nárazových prací, příkladem uveďme práce v lese.

Kromě klasického zaměstnaneckého poměru si lidé v Jasenově, Romové i ne-Romové, mohli svou ekonomickou situaci vylepšovat domácí produkcí. Bylo zvykem mít zahradu pro pěstování zeleniny a chovat domácí zvířata. Nejčastěji se jednalo o slepice, prasata, husy. Starší participant mi vyprávěl: protože býval doma z práce už o třetí hodině, nikdy nevysedával, pořád musel něco dělat, sedět ho nebavilo – tak choval husy, slepice, 5 roků míval prasnice se selatama, která byla na prodej. Sviňu zabíjeli dvakrát do roka, před Vánoce a na Velikonoce. S užší rodinou se dělili, se širší a sousedy se přímo nedělili, ale donesli vždycky na ochutnání. Nic neprodávali, všechno snědli. Když pak zabíjeli sousedi, taky přinesli ochutnat, takže bývali zabijačkový jídla přes celý rok. Na tomto příkladu vidíme, že domácí produkce nebyla jen o přímé spotřebě, ale i prostředek začlenění se do komunity. Fungoval zde princip reciprocity a směny komodit. Pro zaměstnance JZD bylo výhodou, že dostávali k platu i naturálie, kterými mohli svá hospodářská zvířata krmit. Odpadla tak starost s nákupem a obstaráváním krmiva.

Zajímavým přivýdělkem bylo jistě i chování býků, romská participantka mi sdělila, že její otec choval býky. Dostal od JZD malé tele a žrádlo, vychoval ho ve vlastním a pak ho prodal na maso zpět do JZD. S tímto postupem jsem se v Jasenově setkala jen jednou, zřejmě bylo vykrmení býka náročné, především na prostory.

Ukázali jsme si, jaké možnosti měli Romové v době socialismu. Předchozí vztah sedláka a Roma jako jeho pomocné síly, který je placen v naturáliích, se změnil. Romové získali zaměstnání různých typů. Práce byla dostupná a to umožnilo ekonomický rozvoj Romů v Jasenově.

3.3.3 Období po revoluci

Se změnou režimu se situace opět výrazně proměnila. Nejzásadněji se změna projevila v zaměstnanosti, kdy odstátnění podniků mělo často za důsledek jejich zrušení, nebo omezení výroby, což bylo zpravidla doprovázeno propouštěním zaměstnanců. Pozitivní změna byla otevření hranic, které se se vstupem do EU rozšířilo i na volný pohyb na jejím pracovním trhu.

Mezi významné porevoluční změny patřily ty v zaměstnanosti. Kvůli postupnému rušení mnoha pracovních míst přišlo značné množství zdejších Romů, podobně jako i ne-Romů o práci. Na Romy mělo největší dopad zrušení JZD, kde byli zaměstnáni ženy i muži. Na zaměstnanost romských žen mělo dopad i zrušení textilní dílny v obci v roce 1991. Většina z jejich 45 zaměstnankyň byly Romky a staly se takto nezaměstnanými. Dopad na zaměstnanost mělo i omezení výroby a rušení podniků v nedalekých městech.

Lidé, kteří přišli o práci, se snažili najít řešení. Ti, kteří zkusili podnikat s nějakou provozovnou (např. obchodem) přímo v Jasenově, nebyli dlouhodoběji úspěšní a dodnes zde neexistuje žádný Romem vedený podnik. Jak jsem ale naznačovala v kapitole historie, podobný neúspěch se týkal většiny jasenovských podnikatelů, nezávisle na etnicitě. Někteří vsadili na práci, kterou znali a měli s ní zkušenosti – stavební práce. Z Jasenova se rekrutovalo několik podnikatelů, kteří ve stavebnictví působí dodnes. Tito podnikatelé pak představují pro ostatní muže v obci možnost zaměstnání. To probíhá zpravidla v rámci rodinných sociálních sítí. Z Jasenova pochází i jeden velmi úspěšný

romský podnikatel, který má stavební firmu v České republice. S podnikáním začínal v 90. letech. I když začátky nebyly lehké, podařilo se mu byznys rozjet a dnes má kolem 80 zaměstnanců. Stal se v Jasenově významným zaměstnavatelem, během doby se u něj prostřídala velká část mužů. Nejprve zaměstnával převážně muže ze své rodiny. Později, když potřebě zaměstnanců přestávaly rodinné sítě zasahující do několika obcí stačit, začal nabírat i další romské muže.

Někteří muži z rodu Kováčů si příležitostně přilepšují i hraním hudby v kapelách, které zakládají. Pokračují tak v rodinné tradici. O jejich hudební produkci mají zájem hlavně ostatní Romové na svých svatbách, křtinách i dalších příležitostech.

Pro ženy bylo řešení ztráty zaměstnání složitější, protože jsou zde více lokálně vázány. V Jasenově se silně projevuje klasické rozdělení generových pracovních rolí, které určuje ženy pro práci v domácnosti¹⁹. Starost o děti jim neumožňuje migrovat za prací tak snadno jako mužům. Zároveň v porevoluční době v Jasenově vykryštovala hlavně možnost migrace do České republiky za prací na stavbě, což je vnímáno jako práce pro ženy naprosto nevhodná. Velká část participantek měla po změně režimu problém získat zaměstnání, o které během transformace ekonomiky přišly. Mnohým se nepodařilo uspokojivě vyřešit dodnes, věnují se hlavně práci v domácnosti a péči o děti. Na ženy, jejichž muži jezdí za prací dlouhodoběji mimo region a ony zůstávají na starost o rodinu samy, jsou v tomto ohledu kladeny vyšší nároky. Nepřítomnost mužů doplněná o tradiční generové rozdělení rolí ženám komplikuje přístup k pracovnímu trhu. Ty, kterým se na něm podařilo uplatnit, často doma čeká takzvaná druhá směna (péče o domácnost a děti, příprava pokrmů apod.).

¹⁹ Při definici klasického genderového rozdělení pracovních rolí (a za práci zde považuji i tu prováděnou mimo pracovní poměr – tedy například tu, kterou provádí ženy v domácnosti a muži při opravách domu), vycházím z pojetí dělby práce, jak jej popisuje a kritizuje Herta Nagl-Docekal. Dichotomie se *opírá o dodnes běžné pravidlo, podle něhož vyplývá z „přirozenosti žen“, že se starají o domácnost nebo volí povolání výrazně pečovatelského charakteru, například v oblasti péče o nemocné* (Nagl-Docekal, 2007, 33).

Každá žena, se kterou jsem mluvila a před revolucí byla už v práceschopném věku i stavu, vzpomíná na zaměstnání jako na jistotu. Po revoluci se velká část z nich potýká s krátkodobými neperspektivními zaměstnáními, veřejně prospěšnými a aktivačními pracemi. Pro dokreslení uvedu příběh jedné participantky. Vidíme v něm linku nastartované každodenní jistoty práce, která se se zrušením JZD přerušila.

Participantka vystudovala střední školou *tkačka* v Kežmaroku, na praxi chodila do továrny. Po škole nenastoupila do ní, ale do místního JZD, kde dělala dojičku – tam se jí líbilo. Říká, že to tak mohlo zůstat, bylo veselejší. Zrušili to (JZD) asi v 90. letech. Následovala práce ve Vojenských lesích a mateřská dovolená. Po ní už tu nebylo moc co dělat, chodila na aktivační práce a teď je zase na mateřské. Během mé návštěvy probírala se švagrovou práci v továrně v nedaleké obci, ve které hledají pracovníky. Měla za sebou už několik telefonátů a obě předpokládaly, že práci dostane. Je na mateřské dovolené a to přináší zaměstnavateli výhody poskytované státem v rámci politiky zaměstnanosti.

Některé romské ženy z Jasenova také pracují, nebo pracovaly na různých pozicích při práci s Romy. Některé dělají zdravotní asistentku buď přímo v Jasenově, nebo nedaleké Brezovici s vysokou mírou segregace Romů. Setkala jsem se i s ženou, která pracovala v neziskové organizaci věnující se práci s Romy. Jedna z participantek pracuje posledních 10 let jako romská asistentka ve škole v nedalekém městě.

V regionu je možné nechat se zaměstnat především ve fabrikách, firmách a podnicích v okolních městech. Jejich problémem je však omezená kapacita a s tím související prekérní práce. Mnohokrát jsem se setkala s tím, že lidem není dána pracovní smlouva na neurčito, ale jsou jim obnovovány smlouvy na dobu určitou. To znamená, že mají minimální šanci na postup, nebo zvýšení platu po delší odpracované době. Zároveň jsou drženi v neustálé nejistotě, zda budou mít práci. Podniky dostávají příspěvky na zaměstnance, které zaměstnali z úřadu práce. To je další motivace pro častou obměnu zaměstnanců.

Politiku zaměstnanosti řeší také stát a obec. Ta nezaměstnané využívá na aktivační práce, kterých se účastní hlavně Romové. Častěji se jedná o ženy, pro které je zde z důvodů, které jsem již předešlela, těžší získat jiné, stálé zaměstnání. Zvláště pro ty s malým dítětem jsou aktivační práce jediným způsobem, jak si přivydělat. Jedna z mých participantek dokonce na práci docházela i s malým synkem, pro kterého neměla hlídání. Původní koncept aktivačních prací – tedy aby nezaměstnaní neztratili pracovní návyky a byly do budoucna lépe zaměstnavatelní, zde zcela ztrácí význam. Pro pracovníky se nejedná o nějaké cvičení, ale o téměř jediný způsob, jak mohou vydělat alespoň nějaké peníze. Je využíváno postavení člověka, izolovaného od přístupu na trh práce, kterému nezbyvá než vzít tuto nabídku stigmatizované práce za nízký finanční příspěvek k sociálním dávkám. Měsíční příspěvek za 20 hodin práce týdně činí 63 euro, jak se vyjádřila jedna z participantek: *to není ani na jídlo*.

Práce spočívá v úklidu obce, kosení trávy a péče o hřbitov. Převážně participantky mě ubezpečovaly, že je ta práce baví. Důraz kladly na to, že se alespoň *dostanou mezi lidi*. To platilo především u žen, jejichž manželé pracují v České republice a ony jsou doma jen s dětmi. Jistá míra spokojenosti s aktivačními pracemi, tak může souviset s vytržením z každodenního stereotypu práce kolem dětí a s tím související izolace. Společnost v dospělém kolektivu může být příjemná, přítomnost na ulici v reflexní vestě však ono *dostat se mezi lidi* komplikuje. Člověk se svým označeným oděvem a úklidovou prací nestává respektovanou součástí společnosti. Spíše naopak. Je však pochopitelné, že participantky se tuto stigmatizaci snažily popřít zřejmě i sami před sebou a hledaly pozitivní stránky problematiky. Zároveň je zde finanční odměna, jakkoli minimální, přesto jediná dostupná. Setkala jsem se s ženami, které je střídavě (existují časová omezení pro vykonávání) vykonávali již 5 let. Je důležité zmínit i to, že pro člověka, který tráví 20 hodin týdně úklidem obce, je hledání uplatnění na trhu práce, které je nesporně časově náročné významně zkomplikované.

Ze složité situace na pracovním trhu tak profituje především obec, které nezaměstnaní zajišťují údržbu s minimálními náklady na mzdy. Tato skutečnost se pozitivně odráží na jejím celkovém vzhledu, absentují zde plevelem zarostlé

veřejné plochy, s jakými se můžeme setkat v jiných lokalitách. Vzhledem k míře zadlužení Jasenova, která nutí vedení obce znatelně šetřit, by si obec nemohla dovolit platit tolik pracovní síly na její zvelebování. Dá se předpokládat, že by se to negativně odrazilo na jejím vzhledu. Pracovníci tedy vykonávají veřejně velmi prospěšnou práci, ze které ale nepramení žádné uznání.

Během mého letního pobytu v obci probíhal i projekt romské hlídky. Zde našlo uplatnění 6 romských mužů. Jednalo se však o projekt financovaný z evropských fondů, který byl časově omezen. Při mé zimní návštěvě byl již ukončen. Úkolem hlídky bylo vždy ve dvojici procházet obcí, dohlížet na veřejný pořádek a předcházet trestné činnosti. Tento projekt shledávám problematický ze dvou důvodů. Prvním je jeho nepotřebnost, kriminalita před jeho zavedením nebyla nijak nadprůměrná. Druhý problematický aspekt vidím v tom, že přítomnost hlídky v obci s romskou většinou vyvolává dojem, že Romy je třeba hlídat. Romové jsou navíc nuceni tuto ponižující situaci přijmout, protože pro ně vytváří alespoň několik pracovních příležitostí.

Na vysokou míru nezaměstnanosti v obci místní Romové i ne-Romové zareagovali hledáním práce mimo region. Je možné vysledovat rozdílné strategie. Ne-Romové častěji opouští Jasenov definitivně. Romové navazují na tradici migrace za prací na území České republiky, kterou po vstupu Slovenska do EU v roce 2004, rozšiřují o státy západní Evropy. Dnes několik nukleárních rodin pobývá dlouhodobě v zahraničí ve Velké Británii, kde pracují a jejich děti chodí do školy. Participantů uváděli, že pracují především v továrnách. Na Slovensko jezdí hlavně o prázdninách a stále udržují pevné vazby s Jasenovem. Důkaz o jejich plánu vrátit se zpět vidím v tom, že v Jasenově staví domy. Je otázka, jestli k návratu skutečně dojde. Někteří účastníci naznačovali, že to možná bude až na důchod. Faktorů, ovlivňujících případné setrvání v zahraničí je několik. Děti tam navštěvují školu a rodiče mají zaměstnání s platovým ohodnocením, které v Jasenově není možné získat. Přístup k hůře placeným pozicím je v obci také velmi limitovaný.

Při svém letním pobytu v Jasenově jsem se setkala s rodinou, která období letních prázdnin nevyužívala jen k návštěvám, ale právě k výstavbě domu, na

kteřou v Anglii šetřili. Že se jedná o běžnou praxi, ukazují domy, které jsou nové a prázdné – jejich majitelé jsou s rodinou v Anglii. Migrace na západ není ale jen otázkou celých rodin. Na rozdílně dlouhou dobu, řádově v měsících, odchází i jednotlivci. Zároveň se nedá říct, že by to byl jen romský fenomén. Ve středu obce nalezneme například dům, jehož obyvatelé jsou ne-romská rodina, která je dlouhodobě v Anglii. Mnoho ne-Romů také přesídlilo za prací do západních zemí. Tito lidé však v Jasenově nové domy nestaví, což můžeme interpretovat tak, že návrat do obce neplánují.

Za prací na západ odchází i samotné ženy, které v Jasenově nechávají rodinu. Většinou se jedná o už odrostlé děti, schopné se o sebe za přispění širší rodiny postarat. Ženy ale volí odlišné strategie. Je pro ně typická práce ošetrovatelky. Cílové země jsou především Rakousko a Německo, kam vyjíždí se zprostředkovatelskou agenturou. Pracují 1 až 3 měsíce a poté se vrací zpět domů. Tento cyklus opět opakují. Pozici ošetrovatelky zastávají z Jasenova výhradně ženy, což jednoznačně souvisí se stereotypním genderovým rozdělením rolí, ze kterého vyplývá přesvědčení, že pomáhající profese jsou vhodné právě pro ženy.

Období po revoluci 1989 by se dalo shrnout jako období nejistoty práce. Mnoho lidí po zrušení jejich bývalých pracovních pozic se vyrovnává se ztrátou zaměstnání, jsou odkázáni na práce v podnicích, které jsou často charakteristické nejistotou. Romští muži odchází na stavební práce do České republiky. Romské ženy zůstávají více v Jasenově, věnují se péči o děti a domácnost, pracují v podnicích nebo našly uplatnění na pozicích věnujících se Romům, především jako zdravotní či školní asistentky. Jasenovští Romové jsou také často odkázáni na aktivační práce, nebo práci v rámci různých projektů typu Občanské hlídky. Po vstupu Slovenska do Evropské unie mnozí Romové využívají možnost odcházet za prací do zahraničí, především Velké Británie, Německa a Rakouska. Odchází buď s rodinou, nebo i samostatně. To se týká hlavně žen, které vykonávají práci ošetrovatelky. Romové, kteří vydělávají na západě, s Jasenovem stále udržují vztah a z jejich jednání lze vyvodit, že plánují návrat. Jestli k němu skutečně dojde, není zřejmé. Ne-Romové obec často

opouští úplně, stěhují se do větších měst na Slovensku, nebo přesídlují do západních zemí EU.

3.3.4 Dopady historických změn na způsoby bydlení

Pro celkový vzhled obce i kvalitu života v ní je klíčová otázka bydlení a logika stěhování se. Již dříve jsem popsala, že Romové z osady se po období, kdy očekávali vysídlené Němce nazpět, začali postupně vystěhovávat do prostor obce. Většinou se jednalo o domy ve spodní části obce, není to však pravidlem. Romové přistěhovaní roku 1952, po zrušení Plaveče, byli umístěni do domů, které zde zanechali Němci, převážně v horní části obce. V následujícím období si většina postavila domy nové. Největší stavební boom Jasenov zažil v 70. a 80. letech. V tomto období měli lidé (Romové i ne-Romové) jisté zaměstnání a s tím související příjem. Dalším aspektem byla i většinou jasná pracovní doba. Peníze a společný volný čas umožňovali lidem stavět domy, na čemž participovala i širší rodina. Většina Romů v tomto období postavila domy nové, ne-Romové více zůstávali v domech po Němcích, které opravovali.

V období socialismu byl ideální vzorec výstavby domu a následného stěhování pro Romy následující. Rodiče bydleli se všemi svými dětmi v jednom domě. Když děti dospěly, tak se většinou dcery odstěhovaly ke svému partnerovi, synové si přivedli ženu. Toto genderové rozdělení se však nedodržovalo nijak striktně. Přednost měly spíše otázky praktické. Tedy, kde bylo bydlení pro mladý pár výhodnější. Významným faktorem byla kvalita bydlení. Roli hrál počet lidí v domě, ale i osobní preference. Od mladého páru se očekávalo, že bydlení v tzv. rodičovském domě je jen přechodné a bude následovat výstavba vlastního. Mladé páry si tedy vedle zaměstnání stavěly svépomocí domy, zpravidla participovala rodina. Jedna z participantek popisovala stavění následovně: muž byl na vojně a nakupoval materiál a já s otcem a bratrem stavěla dům.

Tento postup byl ale po změně režimu v roce 1989 značně zkomplikován. Hlavním problémem pro osamostatnění se mladé rodiny ve vlastním, vystavěném domě, byl nedostatek financí. Mnohé rodiny tak bydlí stále ve svých rodičovských domech, některé získaly podnájem v místní bytovce a jiné se z Jasenova odstěhovaly úplně. V případě, že mladá rodina zůstává

v rodičovském domě i s rodinami svých sourozenců, je dům rozdělen na několik samostatnějších jednotek (samostatný pokoj s možností vaření), které obývají nukleární rodiny. Zajímavé je, že někdy je tento samostatný oddíl domu držen i potomkům, kteří mají své bydlení jinde (zpravidla se jedná o podnájemní byt, ne soukromé vlastnictví domu), čímž je výrazně snižován prostor pro ostatní příslušníky rodiny. Proč tomu tak je, mi nikdo přímo nevysvětlil. Mladí odpovídali tím, že to tak je z vůle rodičů, ti to brali za fakt, který není třeba vysvětlovat. Osobně v tom vidím snahu starší generace poskytnout zázemí dětem, které jsou daleko, a návrat do rodné vsi (po případném neúspěchu) by pro ně jinak byl komplikovaný. Odhaluje to nejisté pracovní podmínky, které vyžadují strategii pro problémovou situaci.

Omezená možnost postavit si vlastní dům je často řešena i různými přístavky buď přímo domu, nebo v prostorech za ním. V porevolučním období v Jasenově začíná přibývat Romů, kteří bydlí v původně německých domech. To je způsobeno tím, že nemají dostatek financí na výstavbu nového, proto si koupí starší. Většinou se jedná o domy, které zdědili potomci ne-romských obyvatel obce, kteří již dlouhodobě bydlí mimo Jasenov. Podobným způsobem se místní Romové stěhují i do domů, které stavěli místní ne-Romové v socialistickém období. To, že se k prodeji uvolňují domy, ve kterých dříve bydleli ne-Romové, ukazuje na odliv ne-romského obyvatelstva z Jasenova. Mezi důvody patří malá perspektiva lokálního pracovního trhu i značná odlehlost obce.

Ne všichni se ale potýkají s nemožností postavit si vlastní dům. V poslední době vznikly dvě nové ulice. V jedné ulici si vystavěli domy i místní ne-Romové, jejich odliv tady není absolutní. Romové, kteří mají nové domy v horní ulici, nebo ti, kteří je právě staví, patří většinou mezi podnikatele ve stavebnictví na území České republiky. Mají tedy pro stavbu nepostradatelný kapitál a zároveň řemeslné zkušenosti a orientaci na trhu se stavebninami, která jim umožňuje výhodnější nákup. V těchto prostorech také staví rodina, která pracuje a žije v Anglii. Z toho vyplývá, že kapitál získaný na stavbu domů, Romové získali prací mimo Slovenskou republiku, což odhaluje fakt, že Slovensko neposkytuje prostor pro jejich uspokojivé uplatnění a nutí je hledat jej v zahraničí.

Otázka bydlení je úzce spjatá s otázkou práce. Viděli jsme, že přístup k práci v období socialismu se odrazil na rozvoji obce. Domy stavěli Romové i ne-Romové. Ne-Romové vedle výstavby volili i možnost opravy původních domů, které zde museli zanechat původní Němci. Romové naopak spíše stavěli. Mladým romským rodinám nejprve poskytoval zázemí tzv. rodičovský dům, ze kterého se později přestěhovali do nově vystavěného. Tento vzorec se zkomplikoval se změnou režimu, kdy se omezil přístup na pracovní trh a tedy i ke kapitálu a přestaly fungovat státem dotované půjčky. Obyvatelé Jasenova začali mít problémy s nezaměstnaností. Ne-romští obyvatelé to zhusta řešili opuštěním Jasenova. Romové častěji zůstávali v Jasenově a stěhovali se do domů, které kupovali od ne-Romů, kteří je zdědili a neplánovali návrat. Mladé romské rodiny také využívali možnosti nastěhovat se do bytů v bytovkách, nebo zůstávají bydlet v tzv. rodičovských domech.

3.4 Soužití v obci

V Jasenově žije kolem 75% Romů. Běžný návštěvník, který by neviděl její obyvatele, by Jasenov považoval za běžnou slovenskou ves a nijak nepřemýšlel nad etnicitou jejích obyvatel. Kdyby pak byl poučen a měl by odhadovat, který dům je romský, opět by nebyl dost dobře schopen to rozeznat. Možná by některé zanedbanější domy považoval neprávem za romské a u jiných by naopak nechtěl věřit, že jsou romské. I já, ač jsem byla přesvědčena, že netrpím předsudky vůči Romům, jsem byla překvapena. V první chvíli tím, jak dobře obec vypadá. Následoval údiv nade mnou samou, jak hluboce v sobě mám zažitou stereotypní představu o Romech.

Každý rozhovor, který jsem vedla na téma, jestli jsou zde nějaké rozdíly mezi Romy a ne-Romy, začínal popřením – ne, zde žádné rozdíly nejsou. To mi tvrdili shodně jak romští respondenti, tak ti ne-romští. Většina těchto hovorů se dále ubírala podobným směrem. Romové říkali, že místní ví, že zde „cigáni žijú slušne“, „nežijú ako dakde v osade“ a „dokonca barkerí lepší, ako barkrí bielí“. Tito *bielí* měli odpovědi podobné, dokonce někteří sami zmínili, že někteří Romové „žijú lepšie jako bielí“. Kdybych svůj výzkum ukončila v této fázi, měla bych příklad ideálního, bezproblémového soužití. Nesměla bych počkat na další zdůvodnění „tady Romovia via, ako sa má žít“. V tomto výroku už autor vyjevuje přesvědčení, že je to on, kdo ví, „jak se má žít“ a od ostatních čeká, že přijmou stejné hodnoty, jako vyznává on sám a budou uplatňovat podobné životní strategie. *Oni* se budou učit od *nich*.

Názna, že zde není jedno společné my Jasenovští, bylo více. Rozdělení na *my* a *oni*, tedy Romové a ne-Romové, je zde zažité – já jsem se však setkala spíše s popíráním. Jen málokdy mi někdo otevřeně řekl, že on má s Romy problém a také Romové o předsudcích vůči nim mluvili až v kontextu nějakého konkrétního případu. Rozhovory nezačínaly tématem rasismu, právě naopak. Je předpokladatelné, že ne-Romové nebudou o svých předsudcích otevřeně mluvit s neznámou osobou, která navíc proklamuje, že přišla kvůli Romům. Kašírka ideálních vztahů, kterou představovali sami Romové už tak snadno rozkrýtná není. Předpokládám, že se jedná o souběh dvou faktorů. Prvním je distancování

se od skupin Romů, kteří žijí ve vyšší míře sociálního vyloučení. Druhým je zřejmě srovnání s místy, kde jsou ne-Romové otevřeně nepřátelští. Sice jinými slovy ale zřetelně říkají sdělení ve smyslu: Soužití s ne-Romy je zde dobré, protože my jsme normální, nežijeme jak někde v *osadě*. Místní to o nás ví a nechovají se k nám jako někteří lidé, co nás neznají a tak k nám přistupují na základě svých, zpravidla negativních, představách Romech.

Toto popírání kladlo vyšší nároky na senzitivu výzkumníka. Některé projevy absence jednotného my byly skrytější, některé zjevnější. Méně zjevné se schovávaly ve výpovědích některých respondentů. Pro objasnění skrytého vydělování uvedu následující příklad.

S jednou starší ne-romskou respondentkou jsem vedla rozhovor o historii obce. Ač o Romech neřekla nic otevřeně zlého a zřejmě si ani nemyslela, její rétorika ukazovala, že vydělení je zde přítomné. Při popisu obecné historie obce, tedy ne zaměřené na poměr Romů a ne-Romů, použila: *Mladí odcházeli za prací, ženili se, původní obyvatelstvo stárlo*. Koho ale myslela tím *původním* obyvatelstvem? Zřejmě nemyslela jen svou generaci – stárnutí je přirozené. Nemohla myslet ani původní německé obyvatelstvo, to bylo odsunuto. Původní romskou rodinu Kováčů taky jistě neměla na mysli, protože jejich potomci v obci zhusta zůstávají a zakládají rodiny. Myslela zřejmě Slováky, kteří přišli (podobně jako její rodina) po válce a obyvatelstvo, které tu bylo i před ní. Ovšem mimo Kováčů. K rodině Murárů je toto vymezení původnosti také příliš přísné. Vždyť přišli jen o 7 let později, než tato participantka. Autorka výroku tímto dává najevo, nevyřčené ztotožnění se pouze se skupinou ne-romských Slováků. Obyvatelstvo obce nepovažuje za homogenní skupinu, protože jeho populační křivka stoupá. Pouze poměr Romů a ne-Romů se mění tím, jak ne-Romové odchází. Jen málo jich zůstane, přivede si partnera a založí rodinu. Potvrzení mé interpretace se mi dostalo na konci rozhovoru, kdy jsme přešly na vývoj romské populace, které zakončila větou *a my jsme teď v menšině*.

Takovéto uvažování je prvnímu pohledu skryté, někdo by jej mohl považovat jen za mou vlastní konstrukci. Proto nyní přejdu k popisu konkrétních momentů, ve kterých se diferenciací projevuje zřetelně. Mezi zjevné projevy jisté míry

separace patří: 1. základní škola 2. prostorové vymezení území, které slouží k výstavbě nových domů; 3. absence romských zaměstnanců na klasických pozicích v obci; 4. logika rozdělení lavic v kostele; 5. dvě posilovny. Tento výčet nyní rozvedu v konkrétních situacích, případně doplním o širší kontext.

Ad. 1. Základní škola

Základní školu v Jasenově navštěvují převážně romští žáci. To není způsobeno tím, že by v obci nebyly ne-romské školou povinné děti (ač je jich skutečně méně), ale skutečností, že tyto děti dojíždí do školy v jiné obci, ve které je výrazně méně romských žáků. Motivace rodičů přesně neznám, ale jistě musí být silné. Jasenovská ZŠ je od místa, kde převážně bydlí rodiny dojíždějících žáků, vzdálena chůzí asi 5 minut. Nechat dítě navštěvovat místní školu by tedy jistě bylo mnohem pohodlnější. Zřejmě je to způsobeno jistou nechutí navštěvovat provinční školu, která je „romská“ a u které rodiče mohou předpokládat nižší kvalitu poskytovaného vzdělávání. Bohužel se mi nepodařilo kontaktovat žádného rodiče, jehož děti dojíždí do vzdálenější školy, a zjistit jeho motivace.

Dle vyprávění participantů ne-romští žáci, kteří dnes dojíždí do jiné školy, začali školní docházku v Jasenově. Bývalá místní učitelka, která je nyní v důchodu, to vysvětluje tím, že dříve muselo dítě navštěvovat základní školu podle místa bydliště. To dnes již neplatí. Ne-romští žáci však nepřestoupili hned, jak to zákon umožnil. Naopak, změna byla postupná. Jedná se o žáky, kteří stále navštěvují ZŠ, horizont, ve kterém se pohybujeme, je tedy asi sedm let. Začali odcházet postupně, učitelka v tom vidí otázku prestiže. Nejdříve odešli jeden, dva a pak se k tomuto trendu přidávali ostatní. Většina Romů nechává své děti chodit do zdejší školy. Participantka, která pracuje jako romská asistentka ve škole v nedalekém městě, se od září rozhodla, že do ní přehlásí i svou dceru. Ke konci prvního pololetí jsou matka s dcerou se změnou spokojené, říkají, že je vidět velký rozdíl. Do třídy chodí většina ne-Romů a kvalita vzdělávání je, dle jejich vyjádření, lepší. Na dotaz, proč se více romských rodičů nerozhodne změnit školu svých dětí, mi odpověděla: *co se dá dělat, ženský řidičáky nemají*

nebo pracují, a chlapi jsou v práci, nemá je kdo vozit, jinak by je víc dávali pryč.

Žáci sami mi říkali, že učitelky *nedělají rozdíly, protože ví, že oni nejsou jako romské děti třeba z Brezovice*. Na tomto vyjádření ale vnímám problematický fakt, že jednak, tito žáci nemají srovnání s tím, jak probíhá výuka na jiných školách a dále, vzhledem k tomu, že se jedná často o čistě romské třídy, není zde mnoho prostoru *dělat rozdíly*. To samozřejmě nic nevyovídá o kvalitě, či nekvalitě výuky. Znepokojilo mne však vyjádření romského žáka, se kterým jsem probírala jeho volbu školy po zakončení devátého ročníku. Spíše mimochodem mi řekl, že *neví, jestli to zkoušet* (na jím vybranou střední školu), *učitelka mu říkala, že by tam byl asi jediný Rom a romské děti prostě nejsou tak chytré*. V tomto výroku vidíme hned dva problematické aspekty. Chlapec má obavy z ne-romského kolektivu, zřejmě i proto, že se v žádném nikdy nepohyboval. Když jsme spolu rozebírali tvrzení *romské děti nejsou tak chytré*, přesvědčeně je hájil. Skutečnost, že tento mladý člověk odchází ze základní školy s tím, že mu autorita (kterou učitelka bezesporu je) něco podobného tvrdila, a navíc s přesvědčením, že měla pravdu, je alarmující. Svědčí o neprofesionálním přístupu učitelky prostoupeným předsudky, který způsobil to, že i Rom přijal majoritní diskurs o svých omezených schopnostech. To se samozřejmě odráží na jeho sebedůvěře a do budoucna může velmi poznamenat jeho životní dráhu.

Ad. 2. Prostorové vymezení pro stavbu nových domů

Po revoluci se Jasenov rozrostl o dvě nové ulice do míst, které dříve obytnými domy zastavěny nebyly. Tyto ulice vznikly každá na opačném konci, rozdělení na romskou a ne-romskou je zde naprosto zjevné a bez výjimky. V dolní části obce vznikla ulice o šesti nových domech pouze s ne-romskými obyvateli. Stavební ruch v tomto prostoru již ustal, domy jsou hotové a vede k nim asfaltová silnice doplněná o chodníky. V tomto prostoru byla roku 2010 postavena také bytovka o sedmi bytech. Ta byla podle slov několika participantů původně určena také pro ne-Romy. Její poloha v lokalitě s ne-romskými domy tomu odpovídá, proto považují tuto informaci za důvěryhodnou. Pro nedostatek zájemců z ne-romského obyvatelstva a naopak zájmu Romů, je dnes bytovka obydlena

převážně Romy. V bytovce zůstala jen jedna ne-romská rodina a jeden až dva byty jsou nyní volné.

Naopak na horním konci staví své domy Romové. Je zde postavena jedna ulice o čtyřech domech, z nichž stavba prvního započala 2003. V současné době vzniká ulice, která je na zmíněnou kolmá a sestává ze tří novostaveb, které během mých dvou pobytů byly právě aktivně stavěny. Za těmito stavbami se nachází bytovka, vystavěná dva roky po výstavbě dolní (tedy roku 2012), obývaná Romy.

Kromě tohoto vymezení, které svědčí o etnické diferenciaci prostoru, za zmínku stojí i fakt, že dolní ulice, která je v rovině, má kvalitní přístupovou cestu – asfaltovou silnici i s chodníky. Horní ulice je pouze vysypaná štěrkem i přes to, že ústí na hlavní silnici do velmi příkrého svahu. Najetí na hlavní komunikaci v obci je poměrně náročné a kvůli nezpevněnému povrchu může být i nebezpečné. V ulici také bydlí jeden občan, který musí k pohybu využívat invalidní vozík. Pro ten je štěrková cesta pod značným úhlem naprosto nevhodná. Všichni, kterých jsem se ptala na důvod, mi podali shodné vysvětlení. Problémem jsou finance, kterých má zadlužená obec nedostatek. Momentálně je v řešení získání dotací a snad se podaří po 13 letech silnici dodělat. Je minimálně zarážející, že výstavba silnice v horní ulici, kde by byla opravdu potřeba, se tolik protahuje, v kontrastu s tím, že v dolní, obývané ne-Romy, proběhla stavba již dávno.

Ad. 3. Absence romských zaměstnanců na klasických pracovních pozicích v obci

Největším zaměstnavatelem v obci je základní a mateřská škola. V jejím pedagogickém sboru je minimum občanů z Jasenova. To je dáno požadavkem specifického vysokoškolského titulu. Jsou zde zaměstnány jen tři místní ženy, učitelky. Celý sbor je ne-romský. Na škole působí také odborná asistentka. Jedná se o ne-romskou ženu, které v Jasenově nebydlí, ale pochází odtud. Přesné okolnosti výběrového řízení neznám, proto nemohu posoudit jeho průběh. Setkala jsem se však se dvěma místními Romkami, které měly na tuto pozici podanou žádost. Obě vnímaly svůj neúspěch negativně. Byly přesvědčeny,

že by tuto práci vykonávat mohly, obě podle svých slov disponovaly vzděláním nebo praxí. Toto přesvědčení bylo umocněno tím, že jedna místní žena se stejným vzděláním zastává podobnou pozici v nedalekém městě. Neúspěšné uchazečce mělo být vysvětleno, že nebyla hledána romská asistentka (jelikož zde není žádná *osada*), ale asistentka pro všechny děti, i ty se specifickými vzdělávacími potřebami. K jasnějšímu závěru, by bylo potřeba podrobnější zkoumání situace a vyslechnutí názoru všech stran, pro který jsem bohužel neměla dostatečné časové možnosti. Jako důležité vnímám, že obě neúspěšné žadatelky mi to nesdělily samy. Vyplynulo to náhodou a obě o tom mluvily vyhybavě. Z jejich rétoriky bylo jasné, že událost vnímají jako křivdu a jsou přesvědčené, že práci nedostaly proto, že jsou Romky, zároveň se to ale zdráhaly přímo pojmenovat. S nechutí pojmenovávat konkrétní projevy rasismu jsem se v obci setkávala často. Přisuzuji to tomu, že soužití s ne-Romy zde není tak problematické jako v okolních obcích a místní nechtějí, aby se zhoršilo.

Mimo odborných zaměstnanců jsou ve škole dvě místní ne-romské kuchařky, místní ne-romský školník. Pozici dvou uklízeček zastávají místní Romky. Na tomto výčtu můžeme vysledovat jistou hierarchii, kdy míra společenského uznání kopíruje etnicitu zaměstnanců. Dalším aspektem je, že škola poskytuje svému (především neučitelskému) personálu jistoty státních zaměstnanců a zároveň výhodu práce v místě bydliště. Obsazením těchto pozic ne-Romy Romové přicházejí o možnost získat tuto výhodnou práci.

Na zdravotním středisku jsou opět zaměstnání odborníci s odpovídajícím vzděláním, kteří nejsou z Jasenova a nejsou Romové. Pozici sestřičky i uklízečky zastávají dvě místní ne-Romky. Na poště jsou zaměstnaní jen ne-Romové z jiných obcí. Oba obchody i hospoda patří ne-Romům. Na obecním úřadě nalezneme dvě ne-romské sekretářky.

Participantka, která mi na můj dotaz vyjmenovávala jednotlivé obecní zaměstnance, na můj údiv a dotaz, proč to tak je odpověděla: „*čo ti mám povedat, ha?*“. Odkazovala se tím na přítomné diskriminační praktiky, kterými se zaměstnávání v obci řídí. Ve výroku byla také patrná bezmoc nad touto skutečností.

Aby byl výčet zaměstnanců úplnější, musím dodat, že dříve (již po revoluci) zde měl jeden ne-romský občan stolařství, ve kterém zaměstnával i Romy. Provoz však byl před několika lety ukončen.

Kromě těchto zaměstnanců je zde několik lidí, kteří zastávají pozici související určitým způsobem s Romy. Buď tím, že jsou jejich nejčastějšími vykonavateli, či konzumenty. Jedná se především o projekty zaměřené na Romy (Občanská hlídka, zdravotní asistentky), nebo projekty, které nejsou primárně zaměřené na Romy, ale kteří se jich větší měrou účastní (aktivační práce). Tyto práce vykonávají vždy Romové. Zdravotní asistentku, stejně jako koordinátorku aktivačních prací zastávají Romky. V době, kdy běžel projekt Občanských hlídek, jejich výhradními vykonavateli byli Romové muži, ač podle slov koordinátora, bylo výběrové řízení otevřeno pro ženy, i ne-Romy. Přihlásili se však jen romští muži. Výběr Romů na tyto pozice může souviset s nechutí místních ne-Romů účastnit se akcí, které jsou považovány za romské (a ve výsledku se jimi i stanou) a tradičním rozdělením genderových rolí, kdy se ženy (v případě Občanských hlídek) nepřihlásí na pozici, která odpovídá stereotypům o spíše mužské roli.

Snažila jsem se poskytnout celkový výčet všech zaměstnanců obce, jiných státních institucí a soukromých podnikatelů se stálou provozovnou na území Jasenova. Jak je vidět, většinu postů zastávají ne-Romové, ač v Jasenově tvoří menšinu. To není možné svést na náhodu nebo nedostatečné vzdělání. Zajímavé také je, že téměř všechny jmenované práce, které jsou vykonávány místními ne-Romy a nejedná se o učitelské pozice, zastávají členové jedné rodiny. Jeden příslušník této rodiny je také v zastupitelstvu, druhý skončil na druhém místě při volbě starosty. Je zde tedy zřejmá mocenská struktura, kterou téměř ovládá jedna silná ne-romská rodina. Do vedení obce se však přes volby dostal jen jeden její člen.

Problematické je i to, že většina výhodných pozic je dlouhodobě obsazena a Romům tedy nepřístupná. Pro Romy zbývá nejen společensky méně uznávaná, ale i jinak všestranně nevýhodná práce. Většinou se jedná o projekty, které nemají jistou budoucnost a mnohdy jsou časově omezeny. Jakmile skončí daný

projekt, o zaměstnání přijdou. Mocenské struktury, do kterých se Romům nedaří proniknout, předpokládám i v jiných lokalitách, to znemožňuje získat stálou práci na podobných pozicích, jako jsou v Jasenově obsazeny, i v okolních obcích. Jsou to právě tyto mechanismy, které způsobují, že se z Romů stávají uchazeči o práci v továrnách. To, v souvislosti s podpůrnými programy pro firmy, jež zaměstnávají žadatele o zaměstnání z Úřadu práce, vytváří situaci, kdy jsou Romové z továren neustále propouštěni a přijímáni. Případně jim jsou jen prodlužovány smlouvy na dobu určitou. Každá firma ví, že pozici dělníka vždy obsadí, proto ji nic nenutí, nechat svým zaměstnancům podepsat pracovní smlouvu na neurčito. Lidé se tak dostávají do kolotoče překérných pozic, kdy mají jen minimální jistoty, stále se obávají ztráty zaměstnání a nemají šanci na zlepšení podmínek svého postavení, jako by měli po odpracování určité lhůty na pozici stálých zaměstnanců.

Ad. 4. Logika rozdělení lavic v kostele

Romové v Jasenově jsou převážně katolíci a někteří z nich se podobně jako někteří ne-romští katolíci účastní mši. Zasedací pořádek v kostele upravují nepsaná, avšak zažitá pravidla. V zadních lavicích vpravo ve směru od oltáře sedí starší ne-romské ženy. Ty přichází před mši a společně se modlí růženec (vždy jedna hlasitě předříká a ostatní opakují). Na mši přichází ostatní, Romové si sedají nalevo. Když jsou místa vlevo obsazena, sedají si některé romské ženy do lavic před starší ne-romské ženy vpravo. Ne-romští muži, v doprovodu několika svých žen tráví mši na kůru. Toto schéma není naprosto neprostupné, ale je takto zvykem. Popsala jsem ho tak, jak bylo během mé účasti (jen já jsem seděla mezi Romy nalevo), ale zároveň jsem si od několika respondentů nechala potvrdit, že to takto bývá, není to náhoda.

Bohužel jsem nezjistila, jak hluboké má toto rozdělení kořeny v historii. Samozřejmě by se dal systém rozsazení přičíst rodinným a přátelským vazbám, kdy si rodina jednoduše sedá k sobě. Jenže na mši chodí lidé z různých rodin i sociálních okruhů. Rozdělení míst ale sleduje etnickou linii. Romové se zároveň neúčastní růžencových modliteb. Myslím, že je to jen zhmotnění bariér, které

jsou mezi ne-Romy a Romy v Jasenově hluboce přítomny. Nesetkala jsem se však s nikým, kdo by to reflektoval negativně. Je to přijímáno jako fakt.

Ad. 5. Dvě posilovny

V budově kaštela jsou dvě posilovny pro mládež. Snad každý, koho jsem se ptala, proč jsou dvě, mi se samozřejmostí odpověděl *jedna je pro bílý, druhá pro cigány*. Dříve byla jen ta, dnes označovaná za romskou, později přibyla druhá. Obě posilovny jsou v prostorech patřících obci, která je poskytla. Vybavení si však zařizovali sami uživatelé. Při mé návštěvě těchto posiloven jsem měla štěstí a ta „pro bílý“ byla zrovna otevřená, seděli před ní dva mladíci a jedna slečna. Chlapec mi jejich posilovnu s hrdostí ukázal. Na otázku, proč si zařizovali druhou, když tu již jedna byla, se mi dostalo odpovědi: *do té druhé chodí, když to tak musím říct, tak cigáni*. Z rozhovoru dále vyznělo, že si svoji posilovnu hlavně chrání proto, aby jim jí nevykradli Romové. Prý už zaznamenali podobný pokus. Podle tvrzení, které jsem se dozvěděla od místních Romů, to měli mít na svědomí skutečně Romové, ale z vedlejšího Brekova, či Cejkova. Předpokládám, že nikdo skutečného pachatele nezná, jen se domnívá, kdo to byl. V tomto uvažování o viníkovi ale můžeme vyčíst posloupnou hierarchii. Ne-Romové předpokládají, že se jednalo o Romy. Romové tuto hypotézu přijímají, ale jsou přesvědčeni, že to byli jiní Romové, ti, proti kterým se vymezují. Předpoklad, že by to byl ne-Rom se neobjevil, i místní Romové zřejmě přijali všeobecný diskurs o Romech zlodějích.

V *romské* posilovně jsem nikoho nezastihla, byla však otevřená a já tak viděla, jaké jsou mezi nimi rozdíly. Romská posilovna byla větší a byly v ní jen posilovací stroje. Druhá působila mnohem víc dojmem klubovny, která kromě posilování slouží k setkávání a trávení volného času. Kromě posilovacích strojů byla vybavena i televizí s videem, plakáty kulturistů, nábytkem na sezení a kobercem.

Na vysvětlení existence dvou posiloven jsem se ptala mladé participantky (23 let). Odpověď je velmi výstižná: *„Jaj, to čo si? Kde by byli bieli s... vieš... oni tam*

bielí cvičia, robí si párty no a tak. Ne každý biely vychádza s cigánom, takže tak ti poviem. Nevjem či by to šlo dokopy.“

Takto rozdělené prostory ukazují na neschopnost romské a ne-romské mládeže trávit svůj volný čas společně, která je navíc doplněna dávkou nedůvěry. Z rozhovorů jsem nabyla dojmu, že Romům je to poměrně jedno, jestli „jejich“ posilovnu budou využívat i jiní, nebo si zařídí svou. O společnost ne-romské mládeže zřejmě nijak zvlášť nestojí, sociální vazby udržují mezi sebou navzájem. Podobný pocit jsem měla i z ne-Romů, kteří o romskou společnost nestáli a spíše oceňovali své soukromí. Starší participantů vzpomínali, že dříve trávili Romové a ne-Romové společně čas u sportovních aktivit. Hlavně mládež hrávala fotbal. V současné době tento zvyk vymizel. Mládež se separuje a volný čas spolu Romové a ne-Romové tráví minimálně a nevznikají tak mezi nimi přátelské vazby.

Rozdělení dvou skupin obyvatel v Jasenově je pozorovatelné nejen ve fungování obce samotné, ale i v materiálech, kterými se obec prezentuje a jak píše své dějiny. Marginalizaci Romů je možné dobře ilustrovat na analýze textu jasenovské kroniky. Zajímavá je její forma, kdy se kronikář vyhýbá přímým rasistickým formulacím, jaké můžeme číst například v kronice sousedního Dunajce, přesto o nerovném vztahu ne-Romů a Romů mnohé vypovídá. Kronika je psána etnickými Slováky²⁰ pro ně a o nich. Romům je zde upírán téměř jakýkoli vliv na vývoj dějin obce, zmiňování jsou sporadicky, degradováni spíše na jakousi atrakci a v jednom případě dokonce na ukazatel počasí. Mluví-li se v kronice o konkrétních Romech, kteří nutně splňovali předpoklady pro zápis, například tím, že zastávali pro obec významnou funkci (byli poslanci), nebo se stali nejstarším občanem, zůstává jejich etnicita nezmíněna a čtenář je tak při domýšlení etnicity odkázán na znalost romských příjmení. Nemá-li ji, nabyde dojmu, že Romové mezi těmito osobnostmi nejsou. Naopak, byl-li důvod

²⁰ Pracovala jsem pouze s texty psanými ve slovenském jazyku. Předválečné zápisy, které psali Němci, byly slovenským kronikářem přeloženy a znovu přepsány do nové kroniky. Pisatel tedy mohl ovlivnit, jak text přeloží, případně některé informace vypustit.

k zaznamenání negativní, o jejich romství je čtenář informován přímo. Zároveň se zpravidla jedná o události, u nichž je informační hodnota pro historii obce minimálně diskutabilní, ale zato nějakým způsobem senzační a splňuje spíše bulvární parametry.

Degradace Romů je nejsilnější v popisu událostí v meziválečném období. Slouží zde například jako prostředek ozvláštňení popisu počasí. *Nový rok sa začal teplo, jako už dlho nie. Pola boli bez snehu, suché jako pri neskorej jari. Na ceste bol prach a cigáni šli na Nový rok boso.* Dokonce ani tak významná skutečnost, jako je položení života ve válce, se u kronikáře nesetkala s vůlí zaznamenat. Ve výčtu padlých v první světové válce jsou se vši důstojností vypsáni a jmenováni 3 *otcové*, 3 *mláďenci*. Tento seznam šesti jmen je doplněný o zcela anonymní informaci *a 3 cigáni*. Následují dva těžce ranění, u kterých jsou opět jména uvedena i s popisem zranění. Celá třetina padlých je téměř ignorována, shrnuta do zmínky čítající tři slova. To ostře kontrastuje s podrobnými informacemi o zbylých dvou třetinách a jasně ukazuje názor pisatele na hodnotu života, který se liší podle etnicity.

Kromě kroniky samotné jsem se v knihovně dostala i k některým dokumentům, ze kterých kronikář čerpal. Měla jsem tedy možnost zjistit i to, které informace se kronikář rozhodl nezveřejnit. V listu s názvem Charakteristika obce, ze kterého byly informace evidentně přepisovány, jsem se o obyvatelstvu k roku 1949 dozvěděla: *asi 50% robotníkov, ostatní sú malí a strední roľníci. Značné percento tvoria Cigáni, ktorí sú na úrovni ostatného obyvateľstva.* Do kroniky však věta nebyla dopsána celá, končila slovem *cigáni*. Pisatel zcela vynechal druhou část o jejich úrovni srovnatelné s ostatním obyvatelstvem. O pisatelově hierarchii důležitosti národností si můžeme udělat obrázek i z posloupnosti vyjmenování národnostního složení Jasenova k roku 1991: *Slováci 600, Češi 3, Nemci 20, Rómovia 60.* Výčet je započat Slováky s nejvyšším uvedeným počtem, následuje seřazení od nejnižšího počtu, který je zřejmě veden autorovými sympatiemi k jednotlivým skupinám. Problematický je i uvedený počet Slováků, který nemůže odpovídat realitě. V záznamu jen o čtyři roky starším se uvádí, že má obec 395 Romů, což tvoří 61%. Je zde tedy určitá manipulace s počty ve

prospěch Slováků, kdy byli zřejmě někteří Romové počítáni mezi ně na úkor počtu jejich skupiny²¹.

Jak jsem uvedla, v kronice se Romům dostává jen malé pozornosti. Se zcela odlišným jevem se ale setkáváme v následující pasáži, kdy je popisu události týkající se Romů, věnován zbytečně velký prostor. Dočítáme se, že *7. augusta sa miestne Rómovia vlámali do predajne konzum*. Autor nezmiňuje závažnost škody, ani jiné detaily. Oproti tomu věnuje celý odstavec výčtu 8 chlapců, které nejen jmenuje, ale zapisuje i jména jejich rodičů a čísla jejich domů. Kronikář zde zneužívá svou roli pisatele a svůj vágní popis události nechá vyústit v pranýřování celých rodin.

O vymezování se ne-Romů vůči Romům a následné separaci svědčí i zápis z roku 1998: *7. februára poslanci zorganizovali tradičný poslanecký ples. Prvý krát sa podarilo zorganizovať zábavu bez účasti Rómov, na čo sa niektorí z nich aj hnevali. Pre ich uspokojenie obec dovolila zorganizovať Rómom svoju zábavu, a to 21. 2. týždeň po detskom karnevali*. Kronikář zaznamenal vyčlenění Romů ze společenského života jako úspěch, kterého se obci podařilo dosáhnout. Romský nesouhlas je vnímán jako něco, co vyžadovalo benevolentní ústupek. Pisatel zde jasně prokazuje rozdělení obce podle etnicity na „obec“ a „Romy“, a tím Romy vyčleňuje mimo. Je jim odpírán fakt, že jsou integrální součástí obce. Jejich podíl na společenském životě je omezen vůlí instituce obce, která se definuje jako opozitum a uzurpuje si výhradní právo na rozhodování, kdo a kdy bude mít *zábavu*. Romský nesouhlas s tímto evidentně rasistickým a diskriminačním postojem je vnímán jako spíše nevýznamný hněv, který je třeba upokojit vlastní shovívavostí k povolení zorganizovat si *ich zábavu*.

Mezi zprávy, které mají pro vývoj obce, či společnosti spíše nulový význam, zato splňují charakter bulvární, tragické události, uvedu následující²²: *20. júla v podvečerných hodinách došlo k prietrži mračien v okrese (...) – 500 ročná*

²¹ Je možné, že k určení počtu Romů kronikář využil nějaká oficiální data. Je známé, že například u sčítání lidu Romové neuvádí svou romskou národnost, ale majoritní. Místní kronikář si však musel být vědom, že tato data neodpovídají realitě.

²² Tragická událost se odehrála mimo region, v obci od Jasenova vzdálené více než 100 km. Přívalová vlna zničila část obce. Mezi oběťmi skutečně výrazně převažovali Romové.

voda. Zahynulo takmer 40 ľudí (z toho len dvaja bieli). Lidské utrpení a ztráta je tu suše konstatována s poukazem na to, že se to smrtelně dotklo pouze dvou ne-Romů.

Z předchozích skutečností je patrné, že zobrazování Romů v kronice je velice nevyvážené. Ne-romský pisatel ji využívá spíše pro zaznamenání symbolického souboje dvou skupin. Obec se ale pyšní ještě jednou písemností. Koncem 90. let byla u příležitosti výročí založení Jasenova vydána brožurka *Z dejín obce Jasenova*. Zde není mnoho prostoru pro analýzu prezentace Romů. Skutečnost, že jsou v obci Romové, je tu systematicky zamlčována. Zmínka o nich se objevuje jen u dvou fotografií, které zobrazují skupinové fotografie účastníků kurzů *varenia pre občanov cigánskeho pôvodu* a *společenského minima pre občanov cigánskeho pôvodu*. To ukazuje, že autoři brožurky neuznávají Romům žádný podíl na historii obce, vynechávají všechny příležitosti je zmínit v jiném světle než jako osoby, které museli ne-Romové vzdělávat. Popírání zachází tak daleko, že u výčtu padlých a těžce raněných za první světové války zůstávají zmíněni pouze ne-Romové. Poznámka *a 3 cigáni*, kterou jsme se mohli dočíst v kronice, zde není nijak rozvedena naopak, je zcela vynechána.

Etnické rozdělení se objevuje i v partnerských vztazích. Manželství v Jasenově uzavírají Romky s Romy a ne-Romky s ne-Romy. Během svého terénního výzkumu, jsem objevila pouze dvě interetnická manželství, jedno z nich už bylo ukončeno rozvodem.

Všechny výše popsané skutečnosti sledují jednání dvou skupin, jejichž dělicí linkou je etnicita. Nerada bych ale, aby čtenář nabyl dojmu, že v Jasenově jsou dvě soudržné skupiny, které spolu kooperují v obraně proti druhé. Musíme si uvědomit, že skupiny Romové a ne-Romové nejsou jednotné ani ve zvycích, životním stylu či socioekonomické situaci. Jak mezi Romy, tak mezi ne-Romy se vyskytují lidé, kteří bydlí v nových pěkných domech a v létě jezdívají na dovolenou k moři. Stejně bychom mezi romskými i ne-romskými rodinami objevili takové, které se potýkají s problémy chudoby nebo alkoholismu. Troufám si říct, že bychom našli některé jednotlivé rodiny, které by měly ze

zjednodušeného pohledu venkovního pozorovatele jejich životní úrovně více společného napříč etnicitou, než v jejím rámci.

Vztahy mezi obyvateli se odvíjejí také v rámci sousedství. Jak lze vyčíst z předchozího textu, Jasenov je obec, jejíž hlavní ulice je tvořena domy, které obývají Romové i ne-Romové vedle sebe. Toto uspořádání vzniklo historickým vývojem, kdy se v období socialismu Romové stěhovali do domů, které tu museli zanechat Němci. Romové i ne-Romové postupně stavěli další domy a tak rozšiřovali obec. To probíhalo především v 70. a 80. letech, kdy měli příležitost vydělat si k tomuto účelu dostatečný obnos. V současné době se Romové stěhují i do domů odkoupených od ne-Romů, kteří se Jasenov rozhodli trvale opustit.

Sousedské vztahy v Jasenově se různí. Pro některé je blízkost souseda příjemná a panují zde přátelské vztahy, někdy je sousedství využíváno pragmaticky, jindy je zde prostor pro sousedské spory. To platí i v Jasenově napříč etnickými kategoriemi. Participanti se víceméně shodovali, že v ulici, kde žijí Romové a ne-Romové vedle sebe, se interetnické napětí projevuje minimálně. Projevuje-li se, pak spíše omezením kontaktů a občasnými verbálními invektivy, než otevřenými dlouhodobými spory, které by výrazně narušovaly soužití. Během svých pochůzek obcí jsem pozorovala, že některé ženy spolu před domy přátelsky hovoří, ostatní se na potkání zdraví. Setkala jsem se i se stížnostmi na sousedy, ve kterých figurovaly obraty naznačující napětí především v rovině vymezování se ne-Romů vůči Romům a snahou Romy nějakým způsobem korigovat a omezovat: *říkal mi, že jsem cigán... matce vyčetl, že udělala na svém pozemku něco, co ho sice nijakým způsobem nedotýkalo, ale subjektivně se mu to nezdálo v pořádku.* V centru obce, kde dodnes stojí původní německé domy, je prostor pro možnost minimalizace sousedských kontaktů příznivý. Domy jsou sice stavěny hned vedle sebe, dispozice dřívějších hospodářských budov a kamenné zdi však způsobují, že je prostor dvora často zcela izolován.

Problematičtější jsou však, dle výpovědí, vztahy s ne-Romy, kteří bydlí v nové ne-romské ulici. Pro tento jev je možných několik odlišných vysvětlení. Ne-Romové, kteří si své domy postavili v lokalitě izolované od Romů, s nimi ztrácí kontakt a tím se prohlubují předsudky, které o nich doposud měli.

Pravděpodobnější však je, že ti ne-Romové, kteří soužití s Romy vnímají problematičtěji, jsou více motivováni postavit si dům v jiném prostoru. V úvahu musíme vzít také vyšší ekonomickou kondici těch, kteří se přestěhovali do nového. Jedná se tedy zřejmě o souběh etnických a ekonomických faktorů.

Vztahy mezi Romy navzájem se zde různí. Romové udržují největší kontakt v rámci svých rodinných struktur, které často, ne však vždy, kopírují sousedské. Existuje zde několik skupin, které spolu téměř nekomunikují. Důvodů je několik, můžeme zmínit to, že nejsou žádným způsobem rodina, výraznou roli hrají i socioekonomické rozdíly. Neméně podstatné je i dispozice obce a nízká míra společných společenských akcí (většina je pořádána pro děti, kde se opět rodiny drží pohromadě). Participantka, bydlící na samém horním konci, mi vysvětlila, proč neudržuje přátelské vztahy s lidmi z dolního konce následovně. Není to tak, že by je nezdravila, když se potkají, prohodí pár slov, ale to je všechno. Dolů nemá potřebu chodit, je to pro ni daleko a nemá žádný důvod, jde maximálně do obchodu. Kontakty udržuje hlavně v rámci širší rodiny, která téměř celá bydlí v horní části obce. Jak říká, vystačí si *mezi sebou*.

Dalším faktorem je existence dvou velkých romských rodů s odlišnou historií a ekonomickou kondicí. Rodina Murárů se více věnuje podnikání, v jehož rámci zaměstnává své rodinné příslušníky. Díky kratší historii v obci je také rodina kompaktnější a vždy je tu možné dohledání společného předka. Příslušníci rodiny Murárů bydlí hlavně v horní části obce a některá jejich obydlí jsou honosnější. Rodina Kováčů bydlí spíše na dolním konci obce. Dalo by se dokonce říct, že v Jasenově je větší prostorové promísení domů s romskými a ne-romskými obyvateli, než s obyvateli dvou hlavních romských rodů. Oba romské rody jsou ale provázány množstvím sňatků. Rodiny, kde jsou partneři pocházející z obou rodů, bydlí ve větší míře ve střední části obce.

Většina jasenovských Romů se vymezuje proti místním chudším ne-Romům. I od jedné z nejchudších Romek v obci jsem slyšela, že v Jasenově Romové bydlí lepší, než někteří *bílí*. Toto vědomí může posilovat sebevědomí zdejších Romů. Podobné je i vymezování se proti Romům z okolních vesnic, které jsou charakteristické vyšší mírou sociálního vyloučení. Jasenovští je využívají hlavně

ke srovnání, aby ukázali, že oni žijí „na lepší úrovni“. Zajímavé je, že přes všechno toto srovnávání a vymezování se vůči chudším, je zde přítomno jakési pochopení pro jejich situaci. Hodnocení lidí z osady vždy končilo shrnutím *„co ale mají dělat, když se nemají kde umýt, tak jsou špinaví a když jsou špinaví, nenajdou žádnou práci, ani nic“*, podobná reakce byla i na sociálně nejslabší ne-romskou rodinu – respondenti mi vždy vysvětlili, že *za to nemůžou, že jejich rodiče měli problémy s alkoholem a otec byl i ve výkonu trestu*. Tato senzitivita k problémům druhých může souviset s tím, že snad každý z jasenovských Romů se někdy dostal do situace, kdy byl někým předčasně odsouzen pro něco, s čím nemohl nic udělat. Tedy nejčastěji že s ním bylo zacházeno jinak, než s ostatními jen proto, že je Rom.

Pro soužití v obci je významným faktorem i místní politika. V obci je ne-romská starostka a 6 poslanců. V současné době jsou z těchto 6 poslanců 3 Romové. Dříve bylo romských poslanců, dle vyjádření stávajícího romského poslance, *tak jeden, dva. Teď je to lepší*. Je ale očividné, že romských poslanců je k poměru romských obyvatel stále málo. Minulé volby kandidovala na starostku jedna Romka, nebyla však úspěšná. V posledních volbách na starostu nekandidovala žádná Romka, ani Rom. Zmíněný poslanec mi na otázku proč, odpověděl, že se *asi bojí, protože toto je normální vesnice, to není žádná osada, kde starosta ani nemusí umět číst*. Dlužno podotknout, že jsem se s nikým negramotným v Jasenově nesetkala. Možní kandidáti mají zřejmě obavy, že by tuto pozici nezvládli a ne-romští ji budou zvládat lépe²³. Podobné obavy sdílí i voliči. Opět narážíme na situaci, kdy Romové přebírají všeobecný diskurs, který je diskvalifikuje – v tomto případě z podílu na moci v obci, kde tvoří většinu.

Problémem, který výrazně omezuje působení romských poslanců, je velká míra zadluženosti obce. Ta nedovoluje téměř žádné výdaje na rozvoj. Ani přítomnost v zastupitelstvu tak neumožňuje rozhodovat, do čeho se bude investovat. Jasenovské investice jsou z důvodu šetření omezeny na úplné minimum²⁴.

²³ Vzhledem k vysoké míře zadlužení obce se dá polemizovat, do jaké míry byli předchozí ne-romští starostové ve své funkci úspěšní.

²⁴ Šetření se projevuje například tím, že obecní osvětlení je v provozu jen večer a ráno. Na noc je po půlnoci vypínáno, rozsvěcí se až v brzkých ranních hodinách.

Nicméně kandidátka na starostku a poloviční zastoupení Romů v zastupitelstvu jsou signálem, že se Romové v obci emancipují a aspirují v Jasenově na podíl na moci. Je však otázka, do jaké míry bude vstoupení do politiky úspěšné i pro prolomení ne-romské hegemonie na dalších úrovních. Pro vyvázání se z ne-romské dominance a proniknutí do mocenských struktur, je, jak jsem ukázala na předchozích kapitolách, podstatný hlavně přístup k pracovním pozicím. A ty stále drží ne-Romové ve svých rukou. Mnozí Romové nadále setrvávají v obecném diskurzu, který je vykazuje do role ovládaných.

3.5 Sociální dynamika obce

Velkým problémem v Jasenově je, že místní mezi sebou ztrácí kontakt. Je tu téměř úplná absence společných aktivit. Veřejné akce, pořádané obcí, jsou omezeny pouze na společné slavení Mikuláše, Dne matek a setkání seniorů. Tyto aktivity jsou se svou roční periodičností málo časté. Neexistuje tu žádná méně než roční pravidelná aktivita. A to ani kulturní (promítání kina je zrušeno), ani sportovní (dříve zde bylo hasičské družstvo dospělých, které se účastnilo závodů, dnes trénují jen školní děti). Lidé tak nemají mnoho prostoru pro vzájemné setkávání.

K procesu odcizování dále přispívá i absence společného docházení do zaměstnání. V období socialismu byli někteří místní zaměstnání v JZD, mezi zaměstnance patřili Romové i ne-Romové. Ti se tak v práci mohli lépe poznat a více se o sobě dozvědět. V současnosti jsou, až na pár výše zmíněných výjimek, všichni zaměstnaní mimo obec. Lidé tak o sobě ztrácí přehled a existující bariéry se dále prohlubují. Podobný jev je pozorovatelný i na ZŠ, zde se mezi sebou poznají jen žáci romští. Absence společného času ve škole se následně projevuje i ve volném čase, kdy si děti hrají po škole se svými spolužáky. Mladší generace jasenovských Romů tak získává model rozdělené společnosti, je pravděpodobné, že jej budou dále reprodukovat.

Veřejný prostor pro setkávání lidí v Jasenově je omezen především na exteriéry, tedy ulici. Během mého letního terénního výzkumu bylo v Jasenově hlavně v podvečer, kdy už nebyla tak vysoká teplota, na ulici vždy hodně lidí. Ti chodili pozdravit příbuzné a známé, na procházku s dětmi či kočárkem. To byla hlavní příležitost pro potkávání a komunikaci mezi lidmi, kteří by se mimo tento veřejný prostor potkávali jen problematicky. Jednalo se z velké části o Romy, ale objevovali se i ne-Romové. Zpravidla se jednalo o ne-Romské starší ženy, které postávaly před domy a vedly hovor se svými romskými sousedkami. V centru obce je u kaštele poměrně velký prostor, kde se lidé v podvečerních hodinách potkávají. V provozovně hospody je možné zakoupit nápoj, není však kde se s ním venku posadit. Je zde jen jedna malá lavička, na které se mohou usadit jen tři lidi. To způsobuje, že se zde zdržuje převážně mládež, které nevadí posedávat

na zítce či schodech. Rodiny s dětmi a starší lidé zde postávají jen omezenou dobu. Jedná se o jediné místo, kde by mohlo probíhat setkávání občanů, kteří si nejsou tak blízcí, aby se zvali na návštěvu, ale ani tak vzdálení, že by nenašli společné téma. Bohužel vybavenost inventářem neodpovídá potřebám. Korzování je pro obec tak charakteristické, že si ho všimli i ve vedlejší obci a stalo se terčem jejich vtipů. Říkají, že Jasenovští *chodí stále nahoru a dolů po dědině*.

Událostí, která se stává předmětem diskuzí, očekávání i hodnocení, je příjezd obchodníků. Vzhledem k faktu, že v Jasenově jsou přítomny jen dva obchody s omezeným výběrem zboží, je zde velký prostor pro další prodavače. Ti přijíždí v autech či dodávkách, někteří pravidelně s dopředu známým zbožím, jiní jen nárazově. V létě byla nabídka prodavačů širší. Někteří obchodníci (slovenští a polští) prodávali nárazově jen jednodruhové sezónní zboží (většinou meruňky, borůvky), pravidelně a s ustáleným zbožím přijížděli Poláci, kteří přiváželi zeleninu, mléčné výrobky, konzervy a cukrovinky. Z Rumunska přijížděli v dodávkách Romové a nabízeli primárně koberce, ale i ostatní bytové textilie a vybavení do domácnosti. Tito obchodníci s Romy v Jasenově mluvili romsky. Podle vyjádření mých respondentů se jazyková forma poněkud lišila, ale ne tolik, aby si neporozuměli. Zajímavý způsobem, jak snížit nákupní cenu koberce, bylo poskytnout prodejcem starý, kteří jej přeprodali v jiné obci. V zimě tento obchodní ruch v Jasenově ustává a zbývají jenom pravidelné dojížděčky polských obchodníků, kteří dvakrát týdně nabízí potraviny. Zastavují téměř u každého domu a průjezd celým Jasenovem, trvá několik hodin.

Kromě obchodníků přichází lidé v Jasenově do interakce i s lidmi z okolních obcí. Jedná se především o občany blízkých obcí Brekov a Cejkov, kteří do Jasenova dojíždí za lékařem a na poštu. Někteří z nich, především chudší Romové, návštěvu spojují i s pokusy získat nějaké materiální výhody žebrotou. Byla jsem svědkem události, kdy u domu rodiny, se kterou jsem bydlela, zazvonila paní z *osady* v Čičavě. Doma byla jen čtrnáctiletá dcera a já. Situace jí byla nepříjemná, ale nijak ji nezaskočila a reagovala následovně. Řekla paní, aby počkala a donesla jí igelitku se starým oblečením a nějakým jídlem. Pak mi vysvětlila, že tato paní je z nedaleké osady, je velice chudá a *mama jí vždy dačo*

dá. Rodina nebyla ráda, že jim lidé chodí žebrot do domu a pohybují se v obci. Setkala jsem se s reakcemi, ve kterých se projevoval pocit ohrožení spolu s lítostí. Během mého předvánočního pobytu mi místní Romové vykládali, jak probíhá koledování. Lidé z okolních vesnic se do Jasenova, jako bohatší obce, vydávají koledovat. Místní Romové chápou motivace těchto chudých Romů, ale zároveň to přijímají se značnou nechutí. Několik romských participantů mi uvedlo, že na Štědrý den dopoledne za nimi chodí koledníci z okolních romských *osad*. Nechají je u dveří zazpívat – protože prý zpívají často moc hezky – a dají jim nějaké drobné peníze. Do domu je ale nepouští a vždy hlídají, aby jim něco neodcizili. Později už zamknou a nepouští nikoho. Na tomto jednání můžeme ilustrovat, že místní Romové jsou do jisté míry solidární s jinými chudšími Romy, zároveň je však vzájemná interakce opatrná a ostražitá. Místní Romové se od jiných distancují, disponují ale určitou dávkou pochopení, kdy v jejich chudobě nevidí vždy jen jejich vlastní selhání, ale souhru více faktorů, mezi kterými hrají výraznou roli diskriminační praktiky, se kterými mají vlastní zkušenost.

Ukázali jsme si, jakým způsobem probíhá v obci interakce mezi občany. Zcela zde dominují neformální příležitosti pro setkávání, oficiálních akcí pořádá obec minimum. Absence veřejného prostoru, kde by bylo možné trávit čas společně, se projevuje korzováním po ulici. Lidé tráví volný čas nejčastěji návštěvami s širší rodinou, méně se svými sousedy. Kromě omezených příležitostí setkat se s méně blízkými osobami ve volném čase ve veřejném prostoru, k odcizování občanů přispívá i diferenciací zaměstnání, kdy lidé dojíždí do různých míst. Do obce přijíždí obchodníci se zbožím různého charakteru. Vyskytují se zde i lidé z okolních obcí, kteří Jasenov navštěvují za různými účely.

4 Závěr

Tato případová studie vychází z dat sesbíraných během terénního výzkumu v obci Jasenov, která leží na slovenském území v regionu Spiš. Terénní výzkum jsem prováděla ve třech fázích, které v úhrnu čítaly 6 týdnů.

Práce je rozdělena na dvě hlavní části. V první se věnuji metodologii a teoretickým východiskům, druhou je případová studie. Představuji v ní své poznatky o historii obce a jejích obyvatelích, o přístupu Romů na trh práce, o soužití a sociální dynamice. Ukazuji také konkrétní diskriminační praktiky, kterým jsou Romové vystaveni.

Pro utváření tváře dnešního Jasenova, kde bydlí vedle sebe střídavě Romové a ne-Romové, byly důležité především historické procesy. Osvětluji předválečné, válečné a poválečné události s důrazem na změny z nich plynoucí. Mezi nejzásadnější patří změna skladby obyvatelstva, kdy se z původně většinově německé, ale přesto etnicky pluralitní obce v poválečném období stala obec obývaná převážně ne-romskými Slováky. Vývoj skladby obyvatelstva sleduji až do dnešních dnů, kdy čítá 75% romských občanů. Pro Jasenov byl zásadní i nástup socialismu a s ním spojená kolektivizace. Ta přinesla do jisté míry srovnání výchozích pozic tím, že rozrušila nerovný vztah sedláka ne-Roma a jeho pomocné pracovní síly Roma. Následovalo období, kdy měli ne-Romové i Romové přístup k práci. Romům se podařilo této šance chopit a uplatnit se na trhu práce. Spolu s etabováním se v pracovním procesu ale nepřišla společenská emancipace. Romové nezačali být vnímáni ne-Romy jako rovní. Další zlom nastal s revolucí v roce 1989, po které přišlo období nejistoty, a Romům se velmi omezil, potažmo uzavřel, přístup na pracovní trh. To způsobilo, že mnohé rodiny ekonomicky propadly. Takřka jedinou možností pro udržení či zlepšení ekonomické kondice se pro ně stala pracovní migrace do zahraničí. Ti, kteří v Jasenově zůstávají, jsou často odkázáni na práci v prekérních podmínkách, která je charakteristická nejistotou a minimální vyhlídkou na zlepšení. Dostávají se do kolotoče prekérní práce a jsou nuceni neustále nedobrovolně pendlovat mezi zaměstnáním a nezaměstnaností.

Ve své práci zodpovídám otázku, jaké mají Romové v Jasenově postavení a jaké strategie s cílem svého etablování vyvíjejí. Ukázalo se, že obyvatelé Jasenova jsou rozděleni do dvou nerovných skupin, kdy dělicí linie sleduje etnicitu. Na konkrétních příkladech jsem ilustrovala, jak se dichotomie projevuje na fungování institucí, mezilidských vztahů a využívání prostoru. Představila jsem, že postavení Romů v Jasenově podléhá celé řadě diskriminačních a segregáčnických praktik. A to i přes to, že jsou někteří Romové díky práci v zahraničí v lepší ekonomické kondici, než někteří ne-Romové. Jedná se tedy jednoznačně o vydělení na základě etnicity, ne ekonomické situace nebo jiném.

Romům se daří postupná emancipace na obecní politické úrovni. Ač je zde mocenská dominance ne-Romů stále přítomna a zastoupení na obecním úřadě neodpovídá reálnému poměru obyvatel, je zde výrazný progres. Výběr kandidátů volbami zřejmě poskytuje větší prostor pro narušení dominantních sociálních sítí, které svým zvykovým právem ovlivňují výběr kandidátů například na pracovní pozice.

Vedle dominující dichotomie Romové a ne-Romové je zde přítomna celá řada jiných dělicích parametrů. Neexistují tu dvě kompaktní skupiny, definující se v opozici k té druhé. Naopak, distanc a určitá forma napětí se projevuje i mezi jinými přítomnými sociálními okruhy, které mají za dělicí linii rodinnou příslušnost, sousedství, socioekonomický status, přátelství a další mezilidské vztahy. Bylo by velkou chybou považovat skupiny, které k jejich vytvoření předurčila etnická příslušnost, za názorově nebo jinak homogenní celky.

Ač by se mnohému návštěvníkovi mohlo na první pohled zdát, obec nepředstavuje dobrý příklad interetnického soužití. Nejedná se o inkluzivní soužití, ale o etnicky rozdělenou společnost. Lidé zde sice žijí vedle sebe bez vážnějších konfliktů, ale stále je zde hluboce přítomna, ač do jisté míry latentně, dichotomie Rom a ne-Rom, která determinuje společenskou hierarchii. Ne-Romové užívají celou řadu nástrojů a praktik, které jim umožňují udržet dominanci ve svých rukou i přesto, že tvoří menšinu. Romové sice proklamují bezproblémové soužití, ale zároveň musí v obci čelit různým formám diskriminace od svých ne-romských sousedů.

5 Summary

The case study deals with the village in the Slovak region of Spiš, in my thesis I call it pseudonym Jasenov. The village has 900 inhabitants and what is specific 75% of them are Roma people. They don't live in spatial exclusion but they have their houses among non-Roma citizens. That makes it unique. The work is divided into two parts.

The first part acquaints readers with the use of the methods of field research and theoretical background. The second part is a case study. It describes the historical context, what there are the social circuits in the village, what their relations are and how there is discrimination practiced. I try to provide a holistic description of the Roma people in the village Jasenov in terms of relationships, labor, housing, leisure, etc. Diploma theses were obtained by the anthropological field research. These data were processed by the open coding technique.

6 Literatura a prameny

6.1 Literatura

Barša, P. (2005). Konec Romů v Česku? Kacířské eseje plzeňských antropologů. *Politologický časopis*, (1), 67–79.

Čermák, I., & Miovský, M. (Eds.). (2000). *Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí*. Psychologický ústav AV ČR Brno. Boskovice: Albert.

Hartnoll, R. a kol. (2003). *Příručka k provádění výběru metodou sněhové koule, Snowball Sampling*. Příbram: Rada Evropy.

Hendl, J. (2008). *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál.

Hirt, T a kol. (2012). *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*. Plzeň: Západočeská univerzita.

Jakoubek, M., Hirt, T. (2008). *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu. Zborník vybraných výsledkov projektu Monitoring situácie romských osad na Slovensku 1999–2005*. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation.

Kobes, T. (2010). Fajta a povaha příbuzenství obyvatel východoslovenských romských osad. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 46, (2), 235–255.

Kobes, T. (2014). „Naši Romové“ – difrakční vzorce odlišnosti východoslovenského venkova. *Příspěvek k problémům překladu*. Pracovní texty Katedry sociologie FF ZČU č.01/2014. Dostupné z: <https://ff.zcu.cz/kss/veda-vyzkum/pracovni-texty.html>

Murphy, R. (2010). *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Mušinka, A. a kol. (2014). *Atlas rómských komunit na Slovensku 2013*. Bratislava: Regionálne centrum Rozvojového programu OSN Pre Európu a Spoločenstvo nezávislých štátov v Bratislavě.

Nagl-Docekal, H. (2007). *Feministická filozofie. Výsledky, problémy, perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Seidman, I. (2006). *Interviewing as qualitative research. A Guide for Researches in Education and the Social Sciences*. New York: Teachers College, Columbia University.

Scheffel, D. (2009). *Svinia v čiernobielom: Slovenskí Rómovia a ich susedia*. Prešov: Centrum antropologických výskumov/Knižnica CAV.

Skupnik, J. (2007). Světy za zrcadlem. Marginalizace a integrace z hlediska sociopsychologické dynamiky společnosti. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 43 (1), 133–148.

Soukup, M. (2014). *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Karolinum.

Sutherlandová, A. (2014). *Romové – Neviditelní Američané*. Praha: Romano džaniben.

Uherek, Z. (2007). Rómské migrace ze Slovenska v kontextu evropských migračních trendů. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 43 (4), 747–774.

6.2 Prameny

Google maps. Dostupné z: <https://www.google.cz/maps>

Historická ortofotomapa Slovenska, Centrum excelentnosti pre podporu rozhodovania v lese a krajine, TU Zvolen. Dostupné z: <http://mapy.tuzvo.sk/HOFM/>

Obecní kronika

Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny. (2015). *Mesačná štatistika o počte a štruktúre uchádzačov o zamestnanie za mesiac jún 2015*. Dostupné z: http://www.upsvar.sk/statistiky/nezamestnanost-mesacne-statistiky/2015.html?page_id=467299

Webové stránky obce Jasenov

Z dejín obce Jasenov, 1998

7 Seznam příloh

Obr. 1	83
Obr. 2	84
Plán 1	85

8 Přílohy

8.1 Fotodokumentace

Obr. 1: Poslední dochovaný domek z období, kdy byla v Jasenově *osada*. Vystavěn byl roku 1945. Nyní je využíván sporadicky rodinou, která bydlí v domě za ním (na fotografii nelze vidět). V pozadí stojí rozestavěný dům člena téže rodiny. Fotografie zachycuje rozdíl mezi domy v historických etapách.

Obr. 2: Dům romských majitelů, kteří jej právě staví v lokalitě horní ulice. V pozadí jsou zachyceny romské domy, vlevo lze vidět část lešení vedlejší romské novostavby.

